

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Volkan ARSLAN

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
İstanbul/TÜRKİYE
varslanv@nku.edu.tr
ORCID*

**XVI. YÜZYIL MÜELLİFİ HIZRÎ-İ
BAĞDÂDÎ'NİN ERKÂNİYYE
ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

A STUDY ON THE WORK OF THE
XVI. CENTURY WRITER HIZRÎ-I
BAĞDÂDÎ'S ERKÂNİYYE

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 04.07.2024	Received Date: 04.07.2024
Kabul Tarihi: 12.09.2024	Accepted Date: 12.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024	Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Arslan, Volkan. "XVI. Yüzyıl Müellifi Hızrî-i Bağdâdî'nin *Erkâniyye* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîri Özel Sayısı, (Eylül 2024), 971-1010.

Arslan, Volkan. "A Study on the Work of the XVI. Century Writer Hızrî-i Bağdâdî's *Erkâniyye*". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîri's Death, (September 2024), 971-1010.

10.28981/hikmet.1510717

Volkan ARSLAN

**XVI. YÜZYIL MÜELLİFİ HIZRÎ-İ BAĞDÂDÎ'NİN ERKÂNİYYE ADLI ESERİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME***

A STUDY ON THE WORK OF THE XVI. CENTURY WRITER HIZRÎ-İ BAĞDÂDÎ'S
ERKÂNİYYE

ÖZ

Hızrî-i Bağdadî biyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan 16. yüzyıl şairlerinden biridir. Hayatına dair mevcut bilgiler, şairin Münazara-i Tîğ u Kalem mesnevisinden hareketle derlenen mahdut malumattan ibarettir. Tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda anılmayan şairin Münazara-i Tîğ u Kalem'den sonra tespit edilen ikinci eseri ise Erkâniyye'dir. Hızrî'nin Erkâniyye'si, içinde yer yer manzum parçaların da bulunduğu mensur bir eserdir. Biri Millet Yazma Eser Kütüphanesi, diğeri Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde olmak üzere iki nüshası tespit edilen eser, alegorik niteliktedir. Müellifin şahsî bir tecrübeden yola çıkarak oluşturduğu eser, gerek çok katmanlı yapısı ve üst kurmaca unsurlar barındırmasıyla gerek sosyo-politik düzene getirdiği eleştiriler bakımından hem içerik hem yapı yönüyle dikkat çekicidir. Bu makalede mezkur eserin nüshaları tavsif ve mukayese edilerek çeviri yazı metni hazırlanmış ve eser konu, dil ve üslup yönünden incelenmiştir. İnceleme ve neşir öncesinde Erkâniyye yazarı Hızrî'nin kim olduğu meselesi ele alınarak aynı isimle anılan diğer şairlerle karışmaması amaçlanmış, elde edilen veriler araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Hızrî, Erkâniyye, Yazma Eser.

ABSTRACT

Hızrî-yi Bağdadî is one of the 16th century poets about whom no information is found in biographical sources. The available information about his life consists of limited information compiled from the poet's Münazara-i Tîğ u Kalem masnavi. The second work of the poet, who is not mentioned in tezkires and other biographical sources, after Münazara-i Tîğ u Kalem, is Erkâniyye. Hızrî's Erkâniyye is a prose work that also contains some verse pieces. The work, of which two copies have been identified, one in Millet Manuscript Library and the other in the Austrian National Library, is allegorical. The work, which is based on a personal experience of the author, is remarkable in terms of both content and structure, both in terms of its multi-layered structure and metafictional elements, and in terms of its criticism of the socio-political order. In this article, the manuscripts of the aforementioned work have been analysed and compared, the text of the translation has been prepared and the work has been analysed in terms of subject, language and style. Before the analysis and publication, the problem of who is the author of Erkâniyya, Hızrî, was addressed in order to avoid confusion with other poets with the same name, and the data obtained were presented for the use of researchers.

Keywords: Classical Turkish Literature, Hızrî, Erkâniyye, Manuscript.

* Bu makalenin her merhalesinde engin bilgi ve tecrübesiyle rehberlik eden Prof. Dr. Sadık Yazar Hocam'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca katkıları için başta editör ve hakem heyeti olmak üzere Dr. Seyfullah Koşmaz ve Şeyma Nur Ata'ya teşekkürü borç bilirim.

Giriş

13-19. yüzyıllar arasında güçlü bir gelenek hâlinde varlığını sürdüren klasik Türk edebiyatında manzum ve mensur birçok eser yazılmıştır. Türü çeşitli sebeplere bağlı olarak bu eserlerden önemli bir kısmı günümüze ulaşmamış, bir kısmı ise türlü ihmaller sebebiyle henüz keşfedilememiştir. Keşfedilmeyi bekleyen eserlerin bir bölümü, dönemin biyografik ve bibliyografik kaynaklarında zikredilmişken bir bölümü bu kaynaklarda dahi anılmayıp kataloglarda, raflarda, dünyanın herhangi bir yerinde araştırmacılar tarafından fark edilmeyi beklemektedir. Bugüne kadar kültür ve medeniyet tarihimizin eksik bir parçası olarak saklı kalan eserlerden biri de 16. yüzyılda kaleme alındığı anlaşılan *Erkâniyye* adlı eserdir. İki nüshası tespit edilen eserin Hızrî mahlaslı bir müellife ait olduğu nüshalardaki künye bilgilerinden anlaşılmaktadır. Fakat klasik dönem biyografik ve bibliyografik nitelikteki eserlerde *Erkâniyye* ve müellifine dair herhangi bir bilginin yer almaması ve 16. yüzyılda aynı mahlası kullanan birçok müellifin bulunması *Erkâniyye* yazarı Hızrî'nin kim olduğu sorununu doğurmaktadır.

Bu makalede öncelikli olarak biyografik kaynaklarda anılan Hızrî mahlaslı müelliflere dair bilgiler özetlenip Hızrî mahlaslı müellifler etrafında gelişen literatür değerlendirilecektir. Akabinde eserin tespit edilen nüshaları tavsif edilip tanıtılacak ve nüshalardan devşirilen künye bilgileri, biyografik kaynaklarda ve literatürdeki verilerle karşılaştırılıp *Erkâniyye* müellifi Hızrî'nin kim olduğu tespiti çalışılacaktır. Son olarak makalenin sınırlarını dikkate alarak ayrıntılı bir tahliline girişmeden eserin edebiyat tarihimizdeki yerini tespit için genel/ana hatlarıyla konu, dil ve üslup incelemesi yapıp kurulan tenkitli metni, araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

Biyografik Kaynaklarda ve Literatürde Hızrî

Klasik dönem biyografi kaynaklarında 16. yüzyılda yaşamış Hızrî mahlaslı birçok müellife rastlanır.¹ TEİS'te bu yüzyılda yaşamış Hızrî mahlaslı bir şaire daha yer verildiği görülür.² Bununla birlikte mezkur kaynaklarda bu

¹ **Hızrî:** (ö.1517-18) Bursa müftüsü Ahmed Paşa'nın oğludur. Asıl adı Hızır Bey'dir. Şiirleri tasavvufidir. Farsça ve Türkçe şiirleri bir Divan oluşturacak kadardır. **Hızrî:** (ö.1547) Beyhisar'da doğdu. Hayatı hakkında bilgi verilmemiştir. **Hızrî:** (ö.1562-63) Edirne'de doğdu. Asıl adı Hızır'dır. Gözü hasta olup havaya baktığından dolayı Tepegöz Hızır Çelebi diye anılır. Bursa Yıldırım Han Medresesinde müderrisen nikris hastalığına tutulduğundan emekli edildi. **Hızrî:** Asıl adı Hızır Bey Çelebi'dir. İlk İstanbul kadısıdır. Hayâli Çelebi ve Kestelli gibi iki büyük adam yetiştirdi. Kadı iken genellikle imzasını manzum atardı. Mezarı Şeyh Vefa Camii civarında ve Necati Bey'in mezarı yakınındadır. Üç dilde (Arapça, Farsça, Türkçe) şiiri vardır. **Hızrî:** İstanbul Galata'ya bağlı Yenihisar'da doğdu. Asıl adı Hızır'dır. Bir demircinin oğludur. Meyhaneden çıkmayan ayyaş biridir. Taşköprülü-zâde'nin danışmendiydi. Mülazım olduktan sonra öldü. Şuh gazelleri vardır. Derbeder biri olduğundan şiirleri toplanmamış, dostlarının cönklerinde kalmıştır. **Hızrî:** Amasya'da doğdu. Katip şairlerdendir. Kânûn'nin Bağdat seferine katıldı ve bu sırada öldü. Şiiri sadedir. **Hızrî:** Elbistan'da doğdu. Arnavut Şeyh sanıyla tanındı (İpekten vd. 1998, 206-208).

² **Hızrî, Hızrî Bey:** Osmanlı şairlerinden olup Köprülü kütüphanesinde 989/1581 tarihinde nazm edilmiş *Âb-ı Hayât* isimli bir manzumesi vardır. Bir divanı olduğu da söylenmiştir (Ördek, 2015).

mahlası taşıyan müelliflerden pek azının eserleri hakkında bilgi bulunur. Asıl adı Hızır Bey Çelebi olan ilk İstanbul kadısı Hızrî'nin Arapça, Farsça, Türkçe olmak üzere üç dilde şiir yazdığı, Bursa müftüsü Ahmed Paşa'nın oğlu olarak anılan Hızrî'nin (ö.923/1517) ise Farsça ve Türkçe şiirlerinin bir divan oluşturacak kadar olduğu, belirtilmiştir. Galata'ya bağlı Yenihisar'da doğan ve bir demircinin oğlu olduğu nakledilen Hızrî mahlaslı diğer bir şairin, meyhaneden çıkmayan ayyaş biri olduğu ve derbederliği yüzünden bir divanda toplayamadığı şiirlerinin dostlarının cönklerinde kaldığı söylenmiştir. Hızrî mahlaslı şairler içinde muayyen bir eserinden bahsedilen yalnızca Amasyalı Hızrî'dir (İpekten vd, 1988). Amasyalı Hızrî hakkındaki ilk bilgilere, diğer biyografik eserlere de kaynaklık ettiği anlaşılan Latîfî'nin tezkiresinde rastlanır. Latîfî onun Amasya'dan, erbab-ı kalem zümresinden ve bu asrın şuarasından olduğunu söyledikten sonra Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne çıktığı yıl öldüğünü aktarır. Ardından şairliği hakkında bazı tenkitlerde bulunur ve bu fende pek de başarılı olmayıp alt tabaka şairlerden olduğunu belirtir. Mesnevî şairi olup sözlerinin sade ve hayâlden yoksun olduğunu söyleyerek eserlerinden bazı örnekler verir ve paylaştığı birkaç beyti onun *Âb-ı Hayât*³ isimli kitabından aktardığını iletir (Canım, 2000, 212).

Maalesef ikincil kaynaklarda Amasyalı Hızrî'nin hayatı ve eserleri etrafında birçok hatalı bilginin türediği görülür. İlk defa *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* eserinde ve kaynak olarak bu eseri kullanan birçok çalışmada şairin, Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne katıldığı ve bu sırada öldüğü söylenmiştir (İpekten vd, 1988). Oysa klasik dönem biyografik kaynaklarda şairin bu sefere katıldığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Söz konusu kaynaklar şairin ölüm yılını doğrudan söylemek yerine onun Bağdat Seferi sırasında vefat ettiğini belirtirler (Canım, 2000, 247-248; Kutluk, 2014, 344; Kurnaz ve Tatçı, 2001, 252; Şemseddin Sami, 2048-2049). Bu durum, şairin Bağdat'a gittiği ve orada vefat ettiği algısının oluşmasına neden olmuştur. Oysa Hızrî'nin Bağdat'a gidip orada öldüğüne dair açık bir ifadeye kaynaklarda rastlanmaz. Öte yandan şairin eserlerine dair türeyen hatalar daha dramatiktir. TEİS'teki maddede şairin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı başka bir mesnevisinden bahsedilmiş ve buna bağlı olarak mezkur eser, TEES'te de tanıtılmıştır. Oysa klasik kaynaklarda şairin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı bir mesnevisinin olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmaz. İsbetli edebî tenkitlerde bulunduğu bilinen Latîfî'nin şairin muhtelif eserlerinden örnekler sunduğu Hızrî maddesinde, onun *Âb-ı Hayât* mesnevisindeki bazı beyitlerinden sonra belki de Hamdullah Hamdî'ye öykünerek yazıldığını göstermek için Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sından beyitlere yer verdiği görülür. Zaten Latîfî, bu beyitlerin başında "Ez kıssa-yı Yûsuf u Züleyhâ-yı Hamdî" diyerek nakledilen beyitlerin Hamdî'ye ait olduğunu açıkça belirtmiştir (Canım, 2000, 212). Nitekim ilgili beyitlerin Hamdî'nin *Yûsuf u*

³ Bu mesnevi üzerine 1997 yılında yüksek lisans tezi hazırlayan Maksut Belen, daha sonra tezini *Hızrî Hayatı Sanatı ve Âb-ı Hayât Mesnevisi* adıyla kitaplaştırmıştır (Belen, 2018). Belen ayrıca "XVI. Yüzyıl Nasihatnamelerinden Seçkin Bir Örnek: Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevisi" adıyla eser hakkında bir de makale yayımlamıştır (Belen, 2011).

Züleyhâ'sına ait olduğu görülmektedir (Onur, 1991, 68). Özetle söylemek gerekirse Hızrî'nin böyle bir mesnevisi bulunmamaktadır.

Amasyalı Hızrî etrafında oluşan bir diğer hata ise onunla aynı mahlası kullanan başka bir şairin, tıpkı onun gibi *Âb-ı Hayât* adıyla bir mesnevi yazdığına dairdir. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde "Hızrî Bey" maddesinde konu edindiği bir şairin, Osmanlı şuarasının önde gelenlerinden olup Köprülü Kütüphanesinde *Âb-ı Hayât* adıyla *Muhammediyye* hacminde 989/1581 yılında bir manzume yazdığını haber verir (Saraç, 2016). Maksud Belen ise *Âb-ı Hayât* mesnevisi üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde Amasyalı Hızrî'nin, Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne çıktığı 938/1534 yılında öldüğünü, bu sebeple Bursalı Mehmet Tahir'in 989/1581 yılında nazmedildiğini haber verdiği *Âb-ı Hayât* eserinin ona ait olamayacağını, nitekim yaptığı araştırmalar neticesinde Köprülü Kütüphanesinde böyle bir esere rastlamadığını belirtmiştir (Belen, 1997). Hâl böyle olunca Bursalı Tahir'in "Hızrî Bey" maddesinde konu edindiği şair, Amasyalı Hızrî'den ayrı ve fakat tıpkı onun gibi *Âb-ı Hayât* adıyla mesnevi kaleme alan başka bir şair olarak düşünülüp TEİS'te hakkında madde oluşturulmuştur (Ördek, 2015). Oysa ki Mehmet Tahir'in Köprülü Kütüphanesi'nde olduğunu haber verip Belen'in orada olmadığını söylediği eserin, Amasyalı Hızrî'nin *Âb-ı Hayât* mesnevisinin bir nüshası olduğu tarafımızca tespit edilmiştir (*Âb-ı Hayât*, Köprülü-Hacı Ahmed Paşa, 00144-002). Özetle Hızrî mahlaslı iki farklı şairin *Âb-ı Hayât* adlı iki farklı eserinin olması söz konusu değildir. TEİS'te "HIZRÎ, Hızrî Bey" madde başıyla ayrı bir şair olarak gösterilen kişi, Amasyalı Hızrî'den başkası değildir ve ortada sadece bir *Âb-ı Hayât* mesnevisi vardır.

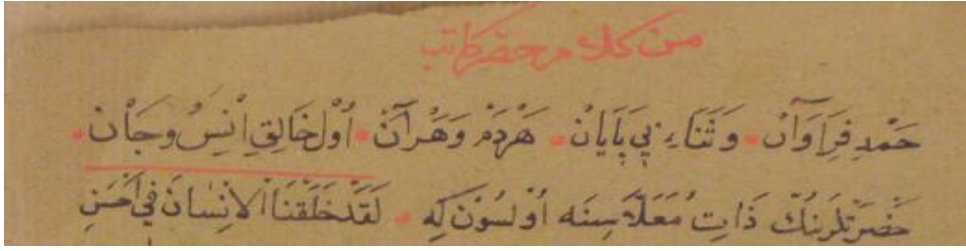
Klasik dönem biyografik kaynaklarda bahsedilmeyen ve henüz TEİS'te de anılmayan Hızrî mahlaslı başka bir şair daha vardır. *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinin müellifi olan şair hakkındaki sınırlı bilgi, şaire dair mezkur eserden derlenen malumattan ibarettir. Eseri yayıma hazırlayan Melike Gökcan, yayımda kullandığı nüshanın serlevhasında "Kâtip Hızrî" ibaresinin kayıtlı olduğunu belirtir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, şairin yaşlılık dönemlerine denk gelen 976/1568 yılında tamlanan eserin Sultan II. Selim adına düzenlediğini aktarır. Son olarak şairin Bağdatlı olup Kerbelâ'da yaşadığını eserdeki bazı beyitleri referans göstererek dile getirmiştir (Gökcan, 2015). Amasyalı Hızrî ile *Münazara-i Tîğ u Kalem* şairi Katip Hızrî'nin tarz ve üslup yönünden birbirlerine benzediğini söyleyen Gökcan ikisinin de sanatkârane olmayan bir üslupta ve nasihatnameye yakın bir tarzda yazıldıklarını belirtir. Aynı mahlası taşıyan bu iki şairin her ikisinin de katip olması ve hayatlarının bir döneminde Bağdat'ın yer alması, bu şairlerin aynı kişi olmaları ihtimalini akla getirirse de Latîfî'nin Amasyalı Hızrî hakkında verdiği bilgilerden hareketle bunun mümkün olmayacağı kanaatine varır. Öte yandan şairin kendini yalnızca "sâhib-i Tîğ u Kalem" şeklinde takdim ettiğini

belirterek şairin tek eserinin *Münazara-yı Tîğ u Kalem* olduğu sonucunu çıkarmıştır (Gökcan, 2015).⁴

Erkâniyye Müellifi Hızrî Kimdir?

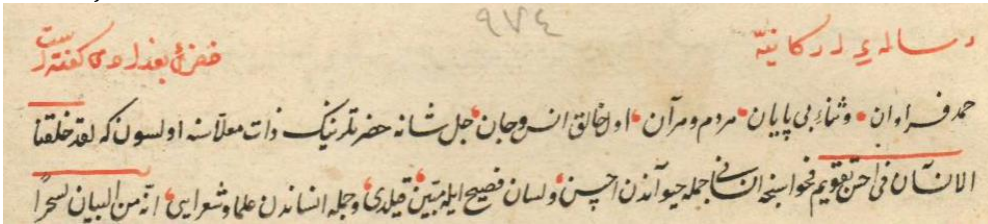
Erkâniyye isimli eser, klasik dönem biyografik ve bibliyografik eserlerde anılmadığı gibi Hızrî mahlaslı şairler ve eserleri hakkında yapılan araştırmaların hiçbirinde de bahis konusu edilmemiştir. Yine eserin alegorik niteliği düşünüldüğünde konuya dair en ciddi çalışma olan *Klasik Türk Edebiyatında Alegori* adlı çalışmada da Hızrî'nin *Erkâniyye*'sine rastlanmaz (Açıl, 2018). *Erkâniyye* müellifinin yukarıda bahsedilen Hızrî mahlaslı şairlerden biri mi yoksa onlardan bağımsız ayrı bir kişi mi olduğunu saptamak için, eserin nüshalarında müellife dair derlenecek künye bilgilerinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda iki nüshası bulunan *Erkâniyye*'de geçen künye bilgileri şöyle özetlenebilir:

Eserin, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 34 Ae Roman 44⁵ demirbaş numaralı nüshasında 1^b'de metnin başladığı sayfasının hemen üzerinde “**min kelâmi Hızr-i Kâtib**” şeklinde müellif adına yer verildiği görülür:

Görsel-1: İstanbul Millet Kütüphanesi, 34 Ae Roman 44 numaralı nüshasının başı.

Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort, 1576⁶ demirbaş numaralı bir mecmua içerisinde yer alan diğer nüshada ise eserin başladığı 36^a'da metnin hemen sol üstünde müellif adı “Hızrî-i Bağdâdî güfte-est” ifadesi içinde anılmıştır:

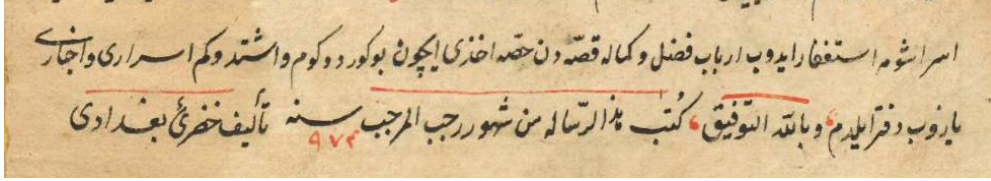
⁴ *Münazara-yı Tîğ u Kalem* üzerine yapılan diğer çalışma, yine Gökcan'ın “Hızrî'nin Tîğ ü Kalem Mesnevisi” adlı makalesidir (Gökcan, 2015). Hatice Tekler ise Hızrî'nin Tîğ ü Kalem Adlı Münazarasının Söz Varlığı başlıklı yüksek lisans tezinde eseri daha çok dil yönüyle incelemiştir (Tekler, 2021). Ayrıca bu eser, Şeyma Benli'nin *Klasik Türk Edebiyatında Münazara* adlı doktora çalışmasında ele alınmıştır (Benli, 2021).

⁵ Bundan sonra **AE** rumuzuyla anılacaktır.

⁶ Bundan sonra **V** rumuzuyla anılacaktır.

Görsel-2: *Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort, 1576 numaralı nüshanın başı.*

Ayrıca bu nüshanın ferağ kaydında müellif adı bir kez daha zikredilirken eserin telif ya da istinsah kaydının da anıldığı görülür: “**Kütibe hāze’r-risāletu min şuhūri Recebi’l-mürecceb sene 974, te’lif-i Hızrî-i Bağdādî.**”

Görsel-3: *Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort, 1576 nolu nüshanın ferağ kaydı.*

Öte yandan eserin 969 (1561/1562) yılında istinsah edilen AE nüshası Ferhad Paşa adına, bundan yaklaşık beş yıl sonra 974 (1566/1567) yılında yazılan V nüshası ise Hüsrev Paşa adına düzenlenmiştir. Ferhad Paşa adına düzenlenen daha erken tarihli AE nüshasında bir vesile ile anılan Kânûnî Sultan Süleyman’ın, Hüsrev Paşa adına düzenlenen V nüshasında anılmadığı görülür. Bunda, AE nüshasının tertip edildiği 969 yılında henüz hayatta olan padişahın, V nüshasının kaleme alındığı 974 yılından önce vefat etmiş olması etkili olmuş olmalıdır. Bu bağlamda eserin ilk nüshasının, Kânûnî Sultan Süleyman’ın ömrünün son demlerinde yazıldığı, ikinci nüshanın mezkur sultan vefat ettikten sonra tertip edildiği görülür. Ferhad⁷ ve Hüsrev Paşa⁸ adına tertip edilen nüshaların istinsah tarihleriyle örtüşecek şekilde mezkur paşaların bir vesile ile gerçekten de Bağdat bölgesinde görevli oldukları *Sicill-i Osmânî*’den hareketle anlaşılmaktadır. Bu da eserin 16. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alındığını doğrulayan başka bir karine olarak yorumlanabilir.

Eserin müellifi olan Hızrî, Bağdatlıdır ya da uzun süre Bağdat’ta yaşamıştır. Katiplik mesleğiyle meşgul olmuştur. Eserin 969 (1561/1562)

⁷ Ferhad Paşa (Solak), Enderun’da terbiye edilip I. Selim (Yavuz) ile harpte bulunmuş ve Teke beyi olmuştur. Sonra yükselerek Yemen beylerbeyi oldu. Sonra oradan çağrılıp 951’de (1544) Bağdat beylerbeyi olmuş ve 952’de (1545) ayrılmıştır. Sonra 967’de (1559-60) Karaman beylerbeyi olup harpte yaralandı. Sonra tekrar Bağdat valisi olup orada vefat eyledi. Kamil, bilgili, tarih bilir, perhizkârdı. Oğlu Mehmed Paşa’dır (Süreyya, C.2, 1996, 519).

⁸ Hüsrev Paşa (Köse) Harem’den çıkıp 960’ta (1553) Ayntap beyi sonra beylerbeyi damad-ı padişahî ve defterdar oldu. 967 (1560) tarihlerinde İran sefiri oldu. 970’te (1562-63) Diyarbekir valisi olup 978’de (1570-71) ayrıldı. Sonra 988’de (1580) Erzurum, 990’da (1582) tekrar Diyarbekir, 992’de (1584) Halep ve 994’te (1586) Van valisi olup 995’te (1587) İran Harbî’nde şehit oldu. Emir vermesini bilir ve terbiyeliydi. Serhat işlerine vakıftı (Süreyya, C.2, 1996, 684). **Not:** 16. yüzyılda yaşamış iki Hüsrev Paşa daha vardır. Bunlardan ikisi 1544 tarihinde vefat eden Hüsrev Paşa (Deli) ile 1015’te (1606/07) Kaniye beylerbeyi olduktan sonra vefat eden Husrev Paşa (Hadım)’dır. Görev yerleri-yılları ve ölüm tarihleri dikkate alındığında *Erkâniyye*’nin bunlardan biri adına tertip edilme ihtimali oldukça zayıf görülmektedir (Süreyya, C.2, 1996, 683-684).

tarıhli ilk nüshası ve bundan yaklaşık beş yıl sonra tertip edilen 974 (1566/1567) tarihli ikinci nüshası 16. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiştir. Bu veriler ışığında, *Erkâniyye* müellifi Hızrî'nin yukarıda tartışılan Hızrî mahlaslı müellifler içinde *Münazara-i Tîğ u Kalem* şairi Hızrî ile büyük oranda örtüştüğü söylenebilir. Nitekim *Münazara-i Tîğ u Kalem*'in (976/1568), *Erkâniyye*'nin ikinci tertibinden (974/1566-1567) bir iki yıl sonra yazıldığı görülür. *Münazara-i Tîğ u Kalem*'in serlevhasında da *Erkâniyye*'nin ilk tertibindeki nüshanın başında da müellifin “kâtip” olduğuna dair kayıtlar söz konusudur. Yine *Münazara-i Tîğ u Kalem*'de şairin Bağdatlı olup Kerbelâ'da yaşadığına dair bilgi bulunurken (Gökcan, 2015), *Erkâniyye*'nin V nüshasında iki farklı yerde müellifin Bağdatlı olduğu künyesine eklenen “Bağdâdî” ifadesiyle belirtilmiştir. Bütün bunlara rağmen elbette ihtiyatlı olmakta fayda vardır ve yeni araştırmalarla *Erkâniyye* müellifi Hızrî'nin kim olduğunun daha kesin karinelerle ortaya konulması beklenmelidir. Özetle ve ihtiyatla söylersek *Erkâniyye*, Hızrî'nin *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinden birkaç yıl evvel kaleme aldığı, müellifin henüz bilinen iki eserinden ilkidir, denebilir. Her iki eserin sembolik unsurlar taşıması da önemli bir benzerlik olarak dikkat çekmektedir.

Hızrî-i Bağdâdî ve Eserleri

Hızrî-i Bağdâdî ve eserlerine dair biyografik ve bibliyografik kaynaklarda bilgi bulunmadığı söylenmişti. Şimdiye kadar onun hayatı ve eserlerine dair bilgiler, Gökcan'ın *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinden derlediği bilgilerle sınırlı idi. Buna göre 16. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat, Kerbelâ'da ihtiyarlık dönemini yaşamış olan Hızrî, kâtiplik mesleğiyle meşgul olmuştur. Nitekim *Erkâniyye*'den derlenen biyografik veriler, bu bilgilerle bütünüyle örtüşmektedir. Bununla birlikte *Erkâniyye*'nin özellikle AE nüshası, müellif hakkında yeni biyografik veriler sunmaktadır. Mezkur nüshanın sebebi telifinde olumsuz bir tecrübesini paylaştığı anlatıya göre Hızrî, tıpkı Fuzûlî gibi Kânûnî Sultan Süleyman tarafından kendisine düzenli bir gelir sağlanmış, hayatını onunla idame ettiren şairlerden biridir. Ne var ki bir dönem yakın arkadaşlık kurduğu kimselerden zarar görüp bu gelirden mahrum kalmış, sonrasında bir nevi uzlet hayatı yaşamıştır. Yine gerek sebep-i teliften gerekse kişisel tecrübesini sembolik ve alegorik bir dille anlattığı eserinden anlaşıldığına göre Hızrî, mutasavvıf yönü ağır basan ve dervişane bir hayatı benimseyen bir kişiliğe sahiptir (AE 3^a).

Eserlerine gelince Gökcan'ın iddia ettiği gibi onun tek eseri *Münazara-i Tîğ u Kalem* değildir. Kaynaklarda eserleri hakkında bilgiye rastlanmayan Hızrî'nin bu makalenin de konusu olan eseriyle birlikte şu an bilinen iki eseri bulunmaktadır.

1. *Münazara-i Tîğ u Kalem*: Hızrî-i Bağdâdî'nin *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinin bilinen tek nüshası Leipzig Gotha Kütüphanesi Oriental yazmalar arasında yer almaktadır. Klasik mesnevi tertip özelliklerini taşıyan eser, 976 (1568) yılında Bağdat'ta kaleme alınmış olup devrin Osmanlı padişahı Sultan II. Selim adına düzenlemiştir. 971 beyitlik eser, “Mefâ'ilün

mefâ'ülün fe'ülün" kalıbında kaleme alınmıştır (Gökcan, 2019). Eser, kalem ile kılıcın birbirine karşı giriştikleri üstünlük mücadelesini konu edinir. Gücü, zenginliği ve ihtişamı temsil eden kılıç, kendindeki bu üstün vasıfları gerekçe göstererek hükümdarlık iddiasında bulunurken bilgi, tecrübe ve akli temsil eden kalemse bu vasıfları ile kılıçtan üstün olduğunu savunarak asil hükümdarın kendisi olduğunu iddia eder. Olay örgüsü, diğer kılıç-kalem münazaralarından farklı olarak kılıcın üstünlüğü vurgulanarak son bulur. Kalem, akıl ve devleti tartışırken gördüğü rüyasında gücü ve zenginliğiyle devletin, akli mağlup ettiğine şahit olunca bu rüyasından etkilenerek iktidarın kılıca ait olduğunu kabullenir ve kılıcın dostu ve yardımcısı olur. Böylece aralarında ittifak sağlanır (Tekler, 2021).

2. Erkâniyye: Hızrî-i Bağdâdî'nin *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinden birkaç yıl önce kaleme aldığı bu eser, tasavvufî-alegorik niteliktedir. İki nüshasına ulaşılan eser aşağıda detaylı olarak tanıtılıp tahlil edilecektir.

Erkâniyye Nüshalarının Tavsifi

Hızrî'ye ait *Erkâniyye* adlı eserin, iki nüshası tespit edilebilmiştir. Biri İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 34 AE Roman 44'te; diğeri Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort , 1576 demirbaş numaralı bir mecmuada bulunmaktadır.

İstanbul Millet Kütüphanesindeki nüsha, mukavva kapaklı bir risale şeklinde tertip edilmiş olup her bir sayfasında 14 satırın bulunduğu 9 yapraktan oluşmaktadır. Harekeli nesih hatla yazılmış olup reddâdesi düzensiz olarak gösterilmiştir. 1^b'de, metnin hemen üzerinde eserin müellifi "**min kelâmi Hızr-ı Kâtib**" ifadesiyle anılmıştır. 3^a'daki sebab-i telif kısmında ise eser adı "**Erkâniyye**" olarak zikredilmiştir. Aynı sayfada eserin Ferhad Paşa'ya arz edildiğine dair bir ibare vardır. Sayfalar cetvelsizdir. Eserde durak ve bölüm başlıklarının kırmızı mürekkeple yazıldığı ve iktibasların üzerinin kırmızı mürekkeple çizilerek vurgulandığı görülür. Nüshanın başında yer alan vikaye yaprağında nüshanın Millet Kütüphanesindeki yerini gösteren kaşeden başka herhangi bir kayıt yoktur. 1^a'daki zahriyesinde bir dua, metnin bittiği sayfanın sonunda ise şaire ait birkaç beyit kayıtlıdır. Sayfanın sağ kenarında ise nüshanın Ali Emîrî'ye ait olduğunu gösteren temellük mührü vardır. İstinsah kaydı olarak 969 (1561/1562) yılı da bu sayfada yazılıdır.

Başı: 1^b

Hamd-i firāvān u şenā-yı bî-payān, her dem ü her ān, ol Hālîk-ı ins ü cānn celle şānuhū ḥazretlerinüñ zāt-ı mu'allāsına olsun ki "Le-ḳad ḥalaḳne'l-insāne fî aḥseni taḳvīm" feḥvāsınca insānı cümle ḥayvāndan aḥsen ve lisān-ı faşîḥ ile mübeyyen ḳıldı.

Sonu: 9^a

Ammâ bu kışşa-i pür-guşşadan ehl-i idrâke hişşe budur ki mâl ü menâli olmayup ıarîk-i irtişâ-y-ile bir murâda vâsıl ve maqşûdı olmasa Hakk'ıñ rızâ vü rahmetinden nevmîd olmaya ve bir murâdı olduqda cebre ıtutmaya tevekkül maqâmında şabr seccâdesinde sâkin ola.

Eserin Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort , 1576 demirbaş numaralı bir mecmua içerisinde yer alan diğeri nüshası ise mıklepli, kapak yüzeyi ebruli mukavva, sırtı vişne çürüğü renginde olan bir ciltle kaplıdır. Her bir sayfasında 22 satırın bulunduğu 3 yapraktan oluşmaktadır. Eser 36^a'da başlayıp 38^b'de bitmektedir. Nesih hatla yazılmış olup reddâdesi yoktur. Eserin başladığı 36^a'da, metnin sol üstünde eserin müellifi “**Hızri-i Bağdâdî** güfte-est” ifadesiyle, sağ üstünde ise eser adı “**Risâle-i Erkâniyye**” şeklinde kaydedilmiştir. Yine 36^b'deki sebep-i telif kısmında eser adı “**Erkâniyye**” olarak zikredilmiştir. Aynı sayfada eserin Hüsrev Paşa adına düzenlendiğini gösteren bir ibare vardır. Sayfalar cetvelsizdir. Eserde durak ve bölüm başlıklarının kırmızı mürekkeple yazıldığı ve ıktibasların kırmızı mürekkeple çizildiği görülmektedir. Nüsha üzerinde yer yer sah kayıtlarına rastlanır. Nüshanın hâşiyesinde başka bir eser istinsah edilmiştir. Nüshanın sonunda yer alan ketebe kaydında, “Kütibe hâze'l-risâletü min şuhûri Recebi'l-mürecceb sene 974 (1566/1567); te'lif-i Hızri-i Bağdâdî” ifadesi yazılıdır.

Başı: 1^b

Hamd-i firâvân u şenâ-yı bî-payân, her dem ü her ân, ol Hâlık-ı ins ü cänn celle şânuhü hâzretlerinüñ zât-ı mu'allâsına olsun ki “Le-ğad hâlağne'l-insâne fî ahseni taqvim” fehvâsınca insânı cümle hayvândan ahsen ve lisân-ı fasîh ile mübeyyen kıldı.

Sonu: 9^a

Kendümi bayağı mekânımda gördüm. Eşkal-i muzahrafâtıdan ve Hayâl Ağa'dan nişân u eşer görünmeyüp yirlerin[de] yıl eser. İşüme istiğfâr idüp erbâb-ı fazl u kemâle kışşadan hişşe ağızı için bu gördüğüm ve işitdiğüm esrârı ve ağıbârı yazup defter eyledüm. Ve billâhi't-tevfîku.

Nüshalarının Mukayesesi

Erkâniyye nüshaları mukayese edildiğinde nüsha farklarının versiyon oluşturacak yoğunluk ve nitelikte olduğu görülür. Evvela birkaç yerde görülen blok hâlindeki farklılaşmalar bunu destekleyen bir durumdur. Mesela eserin ilk versiyonu olduğu düşünülen AE nüshasının sebep-i telifinde Hızri'nin otobiyografisine dair veriler sunan bölüm, V nüshasında kısmen özetlenerek baştan kurulmuştur. Bunda, eserin ilk versiyonu yazılırken henüz hayatta olup Hızri'ye sabit bir gelir sağlayan Kânûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) eserin ikinci versiyonu oluşturulmadan önce vefat etmesi ve müellifin eserin ikinci versiyonunu oluştururken aradan geçen beş-altı yıllık zaman zarfında yaşadığı talihsiz hadisenin sıcaklığını kaybetmiş olması etkili olmuş olabilir.

AE Nüshası	V Nüshası
<p>...Hızrî-i dil-teşne-i 'irfân ol fermân-dih-i ins ü cänn ve şâhib-kırân-ı zemîn ü zemân a'nî sultân ibn sultân Sultân Süleymân <i>halledallâhu mülkehû</i> hazretlerinin hazîne-i maqsimû'l-erzâkından mâ-kaşem olan cihet-i mu'ayyene ile kanâ'at idüp Beyt: Kimse bâbin dögmeyüp ihsân için Dökmez idüm yüz şuyın bir nân için.</p> <p>Ya'nî kendü 'âlemümde ve kâr u demümde olup kelime-i "<i>İhvânu hâze'z-zemâni cevâsîsü'l-'uyûbi</i>" kelimesiyle 'amel idüp bu zemânenün şol nâme gibi iki yüzlü ve hâme gibi iki dillü bi-vefâ yârenlerinden kaç'-ı ihtilâf idüp lâle gibi dâğ-ı ferâğı bağruma urmuşdum. Zirâ zamân-ı esbakda gaflet ü cehlden [AE 2^b] hüner-i şamtı sehl şanup bir şegâl-i nâ-bekâr u rübâh-ı hilekâr ile cüzvî müddet ülfet itmekle küllî mazarratın görmüş-idüm. <i>La'netullâhi 'aleyhi ve mişlihî ilâ yevmi yub'aşûn.</i></p> <p>Lâ cerem Beyt:</p> <p>Her ki-râ esrâr-ı kâr âmühtend Mühr gerdend ü dehâneş dühtend</p> <p>muqtezâsınca zebânuma mühr-i sükût urup müşâhede-i esrârullâh ile mebhût idüm.</p>	<p>...ve dil-teşne-i âb-ı hayât-ı 'irfân, Hızrî-i müstemend ü bî-sâmân, kelime-i "<i>İhvânu hâze'z-zemâni cevâsîsü'l-'uyûbi</i>" muqtezâsınca 'amel idüp bu zemânenün şol nâme gibi iki yüzlü ve hâme gibi iki dillü bi-vefâ yârenleriyle çendân ihtilâf eylemeyüp kaç'-ı inbisât idüp lâle gibi dâğ-ı ferâğı bağruma urup gonçe-i pür-hün gibi dembeste ve mir'ât-i sikeşte gibi kimseye şüret-i ülfet göstermeyüp her vech-ile kendü hâlümde kâr u demümde olup şâmit olmağla...</p>

Benzer sebeplerle AE nüshasında ikinci bir sebep-i telif niteliğindeki hâtıme bölümündeki dört satırlık bir kısmın V nüshasından çıkarıldığı anlaşılır (AE 9^a).

Eserin ilk versiyonu olduğu anlaşılan AE nüshasındaki bazı mensur bölümler, V nüshasında muhtemelen eserin estetik değeri artırılmak için büyük oranda nazma çekilerek, kısmen de genişletilerek yeniden yazılmıştır. Bu süreçte AE nüshasında metnin sonundaki (9^b'de kayıtlı) iki beytin de V nüshasında, metne dahil edildiği görülür.

AE Nüshası	V Nüshası
<p>"...Eger bunlar ile refîk u hem-tarîk olup irticâ vü iltimâsuñ bunlaruñ vâsıtasıyla dilerseñ egerçi kim beş günlük bu cihân-ı fânînuñ mansıb u câhına ihtimâlen irişmek olur; lakin 'âleminden elemi ve şafâsından cefâsı ve bâlinden belâsı biñ mertebe ziyâde olduğın muqadder bilesin. Beyt:</p> <p>Hudâ'dan iste maqşûduñ Hudâ'dan Cüzâmdur isteyen andan cüdâdan Bu bâbda mir'ât-ı zamîrüne gubâr-ı</p>	<p>Tarîk-ı haqda yürî pâk-bâz ol Du'acı bir fakîr ü bî-niyâz ol</p> <p>İgen dağı bulara olma tâlib Degülseñ ger tarîk-ı haqda kâzib</p> <p>Bular şâhân-ı dehrüñ kuvvetidür Ğazâ yolında bezl ü himmetidür</p> <p>Bulara put gibi tapma hemîşe Elüñ tâ urmayasın soñra diş</p> <p>Taşarruf çünki Haqq'ındur her işde Rumüz-ile didüm sen işit işte</p>

<p>inkisâr t̄ārī olmasun ki aḥvāl bu minvāl üzeredür ki şerḥ ü beyân eyledüm, diyü samt u sükün 'âlemine vardı. Ben kendözimi yitirüp vâlih oldum. Bunlaruñ birisiyle âşinâlıgum ve rüşenâlıgum olmaduğundan murâdumdan nevmîd-nisbet kalup ḥüzn 'âlemine vardum. Andan baña vaṭanumdan cânibe remz ü işâret ya'nî delâlet idüp icâzet virdi. Allâh yüsellimüke, diyü döndüm.”</p> <p>[AE 9^a]</p>	<p>Naşibi bile er faqr u ğināsın Her aḥvāl içre zıkr ide Ḥudāsın</p> <p>Neşir: Ya'nî iy Hızrî-i dervîş ve iy merd-i ma'nâ-yı dil-rîş! Bu mezkûrlar ile dostlığuñ ve münâsebetüñ olmayup pâye-i menâşıbdan bî-behre kalup ihvân-ı mesned-nişîn i'tibârından dür u mehcür olduđuña ğam u ğuşşa çekme. Her murâd u maḳşüd ki Ḥaḳ celle ve 'alâ dergâhından iste. Ğayrıdan isteyüp Ḥaḳḳ'uñ rızâ vü raḫmetinden nevmîd olma ve bir murâda t̄alib olduğda cebre [yüz] t̄utma, tevekkül maḳâmında ve şabr seccâdesinde ol. Bu bâbda mir'ât-ı zamîrümüz ki ğubâr-ı inkisârî t̄ārī olmasun ki aḥvāl bu minvāl üzeredür ki şerḥ ü beyân eyledüm diyü Ḥayâl Ağa şâmit olup sükût 'âlemine vardı. Andan baña vaṭanumdan cânibe remz ü işâret ü delâlet idüp icâzet virdi. [V 38^b]</p>
--	---

Bunlardan başka iki nüsha arasında cümle, ibare ve kelime düzeyinde birçok ekleme, çıkarma ve düzeltme gibi farklılıklar bulunmaktadır (AE 8^a, AE 8^b). İstinsah sürecinin tabiatine uygun olarak ortaya çıkan genel farkların çok ötesinde bir hacme sahip olan bu farklar, ilgili nüshaların eserin standart birer kopyası olmaktan ziyade, iki ayrı versiyonu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Öte yandan AE nüshasının Ferhad Paşa'ya V nüshasının ise Hüsrev Paşa'ya ithaf edildiği dikkate alındığında müellifin hâmi değiştirenken eserinde birtakım tasarruflarda bulunarak yeni bir versiyon oluşturması da olası bir durumdur. Ferhad Paşa'nın Hüsrev Paşa'ya göre daha erken tarihte Bağdat bölgesinde görev yaptıktan sonra vefat etmesi de onun adına düzenlenen nüshanın, eserin ilk versiyonu olduğu fikrini desteklemektedir. Daha önemli başka bir karine ise Ferhad Paşa adına düzenlenen nüshanın sebep-i telifinde geçen “Hızrî-i dil-teşne-i 'irfân ol fermân-dih-i ins ü cänn ve şâhib-kırân-ı zemîn ü zemân a'nî sultân ibn sultân Sultân Süleymân ḫalledallâhu mülkehü ḫazretlerinüñ ḫazîne-i maḳsimü'l-erzâkından mâ-ḳasem olan cihet-i mu'ayyene ile ḳanâ'at idüp...” ibaresidir. Bu ibareden anlaşıldığına göre Hızrî'ye belirli bir gelir bağladığı anlaşılan Kânûnî Sultan Süleyman, Hüsrev Paşa adına düzenlenen nüshada anılmamıştır. AE nüshasının 969 (1561/1562) tarihli istinsah kaydı göz önüne alındığında Kânûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) bu tarihte hayatta olduğu (Emecen, 2010), buna karşın Hüsrev Paşa adına düzenlenen V nüshasının 974 (1566/1567) tarihli ferağ kaydına bakıldığında ise mezkur padişahın vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu da Hızrî'nin, V nüshasını Kânûnî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra, eserin ilk versiyonu olan AE nüshasından birtakım değişiklikler yaparak hazırladığını göstermektedir.

Özetle belirtmek gerekirse Ferhad Paşa'ya sunulan 969 (1561/1562) tarihli nüsha eserin ilk versiyonu, bundan yaklaşık beş yıl sonra Hüsrev Paşa adına düzenlenen 974 (1566/1567) tarihli nüsha ise ikinci versiyonu olup her iki versiyon da 16. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiştir. Bu bağlamda

eserin tenkitli metni, İsam *Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)* esas alınarak kurulduğundan kılavuza uygun olarak metin tenkidinde eserin güncel versiyonu olan 974 (1566/1567) tarihli V nüshası esas alınmıştır (Açıl vd. 2022).

Eserin Genel Yapısı ve Özeti

Eserde genel olarak bölüm başlıklarının yazılmadığı görülür. Bununla birlikte hamdele, salvele, çeharyâr-i güzîne dua, sebep-i telif, methiye, âgâz-ı destan ve hâtıme bölümlerinin olduğu görülür.

Hamdele: Erkâniyye, İslami edebiyatın önemli bir geleneği olan hamdele ile başlar. Yazar, bu bölümde Allah'a sınırsız övgü ve şükürlerini sunar. Allah'ın insanı en güzel surette yarattığı ve ona fasih bir dil verdiği, ayrıca insanlar arasında bilginleri ve şairleri üstün kıldığı bazen ayet bazen hadis iktibaslarıyla destekleyerek belirtir. Ehl-i irfân olan şairlerin dilleri altında hazineler bulunduğunu ve kalplerinin Rahman'ın hazineleri olduğunu vurgular. Ancak kötü niyetli, ahlâkî ve manevî değerlerden yoksun, boş ve anlamsız şeyler söyleyen şairler olduğunu da ekler. Böyle şairlere sapkınların uyduğunu söyleyerek eleştirir.

Salvele (Naat): Ardından Hz. Muhammed'e (sav.) duyulan derin sevginin ifadesi olarak salât u selam getirilir. Peygamber, eşsiz belagati ve mucizeleriyle övülür. Bu bölüm İslam'ın dört halifesine selam ve dua gönderilerek tamamlanır.

Sebeb-i telif: Hızrî, başından geçen talihsiz bir hadiseye yer verdiği sebep-i telifte biyografisine, himaye sistemine ve dönemin sosyal yapısına yönelik hususlara değinir. Müellif, kendisini hakikate susamış bir ârif olarak sunar. Kânûnî Sultan Süleyman'ın himayesinde, onun ihsanıyla belirli bir gelir elde edip kimseye el açmadan geçindiğini ifade eder. Akabinde parçası olduğu sosyal yapıyı eleştirerek iki yüzlü ve sahtekâr dostlarından duyduğu elemi paylaşır. Kötü niyetli ve sahtekâr insanlarla kurduğu kısa süreli dostluklardan büyük zararlar gördüğünü söyler. Yaşadığı bu olumsuz tecrübeyi gerekçe göstererek herkesten uzaklaşıp yalnızlığı seçtiğini, hakikat sırlarına eren her insan gibi sessizliğe büründüğünü ifade eder. Ancak hakikate ulaşamamış kimseler tarafından sebepsiz yere eleştirilip türlü iftiralara maruz kaldığını belirtir. Dünyevî çıkar peşinde koşan kişilerin dinî değerlerden yoksun riyakâr kimseler olduğunu vurgular. Eserini, gönül ehli kimselere düşmanlık besleyen cahillerin ayıplarını yüzlerine vurup bunların gerçek yüzlerini göstermek amacıyla yazdığını belirtir. Rindlik temasında, hikaye/efsane türünde kaleme aldığı eserini şebistân-ı hayâl tarzında yazdığını belirtir. Bu ibret dolu esere *Erkâniyye* adını koyduğunu söyler.

Methiye: Hızrî kendini aşağılık bir karıncaya, hamisi Ferhad/Hüsrev Paşa'yı ise Hz. Süleyman'a benzeterek kendinin değersiz olduğunu söylerken hamisini yüceltir. Onu adalet ve bilgiyle donatılmış bir veli olarak tasvir eder. Kapısının, Hak kapısı gibi herkese açık olduğunu ve kapısından kimseyi geri çevirmediğini vurgular. Haminin adaletli ve bilgiyle donatılmış bir veli olarak

sunulmasında, Hızrî'nin yaşadığı haksızlık karşısında bir hamiye duyduğu ihtiyacı gösterir niteliktedir.

Âgâz-ı destân: Bir gece evinde bir başına oturan Hızrî dünyada daha önce hiç söylenmemiş kıymetli bir söz bulmak için gönül levh-i mahfuzunun satırlarına bakar. Ancak, yeni bir söz bulamaz ve bu durum, onu hayret makamına sürükler. Uykuya dalan Hızrî, misal âlemine uçup hayâl ülkesine yolculuk eder ve kendisini rüya âleminde bulur.

Bu yeni dünyada, dalları âlemleri tutan ulu bir ağaç vardır. Ağacın on iki dalı ve her dalında otuzar yaprağı vardır ki yaprakların bir yanı beyaz bir yanı siyahtır. Bu ulu ağaçta binbir çeşit meyve yetişmekte ve ağacın dallarına yuva yapan rengârenk kuşlar, ağacın meyvelerinden yemektedir. İlginç şekilde ne meyvelerden bir eksilme olur ne de kuşların karınları doyar. Güçlü olan kuşlar, zayıf olanların lokmasını başına vurarak elinden alır.

Şahit olduğu bu sahneye şaşırان Hızrî, işin hikmetini anlamaya çalışır. Biraz daha ilerleyince kapısı âriflerin gönlü gibi geniş ve hoş bir hisara varır. Bu hisar, kıymetli taşlar, altın ve gümüşten yapılmıştır. Bu sırada at üstünde gelen ay yüzlü bir genç, Hızrî'ye selam verir. Kendini Hayâl Ağa olarak tanıtan genç, buranın Kaf Dağı eteğindeki Câbelkâ Kalesi olduğunu ve kendisinin de hisarın sahibi olan Nâmdâr Şah'ın hizmetçisi ve hazinedârı olduğunu söyler. Hızrî'ye dilerse sultanın şehrini gezdirerek gamlı gönlünü şad edeceğini, ayrıca onun akıllı ve erdemli birine benzediğini söyleyerek sultanla tanıştırdığını belirtir. Böylece birlikte sultanın sarayına giderler. Hayâl Ağa, Hızrî'ye evvela sultanın hazinelerini gösterir.

Hızrî, hazinenin sağ tarafında altından yapılmış iki sofa görür; sofaların birinde kibriyle Nemrûd'u andıran sarı imameli bir Yahudi, diğerinde ise kurnaz bir papaz oturmaktadır. Her ikisinin de karşılarında binlerce kişi ayakta beklemektedir. Diğer tarafta ise biri ak gümüşten, diğeri kıvılcak bakırdan yapılmış iki sofa daha vardır. Ak gümüşten yapılmış sofa üzerinde oturan yuvarlak yüzlü, nezaket sahibi bir şeyh, sayısız müride sahiptir. Bakır sofa üzerinde oturan kötü dilli, değersiz adam ise etrafındaki bayağı kimselerle sohbet etmektedir.

Şaşkınlıkla Hayâl Ağa'ya gördüklerinin hikmetini sorar. Gördüklerinin kim olduklarını ve ne iş yaptıklarını öğrenmek ister. Hayâl Ağa bu kişilerin, sultanın en çok değer verdiği sohbet arkadaşları olduğunu söyler ve onlarsız bir an bile yapamadığını belirtir. Devlet erkânının gece gündüz demeden bu kişilere hizmet ettiğini ekler. Bilhassa altın sofa üzerindeki Yahudi'nin, sultanın baş tabibi ve en yakın dostu olduğunu, bu yüzden adını Sultaniye koyup işlerinin tamamını ona havale ettiğini aktarır. Sanatında Eflatun ve Aristo gibi filozofları utandıracak kadar üstün; hikmette, Sokrat ve Bukrat'ı geride bırakacak kadar derin olduğunu belirtir. Sultanın da devlet erkânının da onu görmediklerinde kedere kapılıp dünya kendilerine dar geliyormuş gibi hissettiklerini söyler. Sultana ve devlet erkânına sevgi gösterdiğinde hepsinin, ağızlarını kapayamayacak kadar mutlu olduklarını aktarır. Ayrıca hünerli bir

kâfir olan bu Yahudi'nin, büyücülükte de mahir olup Hazret-i Meryem ve Râbiatü'l-Adeviyye'ya benzer tertemiz kadınları iffetten çıkardığını, Mâlik bin Dinar misali imanlı kimseleri, şeytanî vesveselerle müridi hâline getirdiğini, insanları dünyevî zevklere yönlendirip imanlarını ellerinden aldığını söyler. Çoğunlukla cimrilerle ahbaplık kurup cömertlerle asla dostluk yapmadığını, herkesin onun ayağına geldiğini fakat onun kimsenin ayağına gitmediğini söyler ve Allah'a, Muhammed aleyhi's-selam ümmetini bu kişinin şerrinden koruması için dua eder.

Hayâl Ağa, daha sonra ikinci sofada oturan kızıl benizli, şeytan yüzlü, iman götürücü papazı tanıtır. Onun Frengistan padişahının yakın adamı olup kurnaz ve sihirbaz olduğunu açıklar. Tâ Kızılelma'ya kadar Sakız, Françe ve Venedik illerinin onun hükmünde olduğunu söyleyip haçlıların ulusu olarak Roma papası gibi nice insanları türlü vesveselerle müridi haline getirdiğini, onları haç taşıyıp putlara tapmaya zorladığını belirtir. Memleketin ıslahı adına kendisine Balyozluk görevi verildiğini söyler. Kâfirlikte Sarı Cehûd'dan geri kalmayıp padişahın yanında hayli itibarlı olduğunu, cümle ekabiri kendisine tabi kılıp birçoğunu dininden döndürüp kendi kapısına bağladığını açıklar.

Aslen Gümüş kasabasından olup gümüş sofa üzerinde oturan Akça Şeyh'in ise padişahın gönülden müridi olduğunu belirtir. Bu topluluğun önderi olan Akça Şeyh'in, felek gibi sürekli dönüştü, gökyüzü gibi her an cümbüşte olduğunu söyleyip hareketli bir kişiliğe sahip olduğunu vurgular. Hâlde gizli bir hazine, söz söylemede cihan pehlivanı olduğunu açıklar. Sarı Cühûd ve Kızıl Papaz gibi Akça Şeyh de istediğini yaptırmakta kâdirdir. Padişah ve devlet erkânı onun bir sözünü iki etmez. Onun hoşnutluğunu kazanmak için bütün devlet erkânı onu ziyaretgâh edininip el etek öper. Akça Şeyh'in hilekâr iblis ya da onun benzeri olduğunu ifade eden Hayâl Ağa, müritlerini hak yoldan çıkarıp batıla düşürdüğünü, seçkin kimseleri dahi sohbetine kabul etmediğini, huzuruna çıkmak için insanların nice sıkıntılara katlandıklarını söyler. Dışarı çıkıp cihan pazarında dolaşmaya kastettiğinde pazarda ne kadar tüccar ve esnaf varsa Akça Şeyh'in dükkanlarına uğraması için büyük bir arzu duyduğunu, nazarıyla dükkanlarına şeref bahşetmesini umduklarını dile getirerek onun uğradığı dükkan sahiplerinin toplumda en yüksek rütbeye ulaştığını ifade eder. Bütün mürit ve muhiplerinin imanlarını onun yolunda heba ettiklerini belirtir.

Bakır sofa üzerinde oturan Mankur Ağa'nın ise Akça Şeyh'in sadık bir adamı olup emirlerini yerine getirdiğini vurgular. Divane bir şekilde vilayetler gezen mekânsız bir seyyah, evsiz yurtsuz bir fellah olarak dolaştığını söyler. Miskinlerle dostluk kuran Mankur Ağa'nın her işi padişaha bildiren ve Akça Şeyh'in fermanlarını yerine getiren bir kişi olduğunu belirtir. Kumarbaz ve müflislerle dostluk kurup dostlarının da kendisi kadar alçak kişiler olduğunu ifade söyler.

Hayâl Ağa, sultanın hazinesine yaptıkları bu seyahatin sonunda Hızrî'ye bazı nasihatlerde bulunur. Ona, Hak yolda yürümesini, Hak'tan gayrısına el açmayıp yalnız Hakk'a dua eden bir fakir olarak yaşamasını, Hak yolunda

yürürken aldananlardan olmak istemiyorsa bu gördüklerini talep etmemesini, bunlara put gibi tapmamasını öğütler. Er kişinin, fakirliği nasip bilerek her şartta Allah'ı zikretmesi gerektiğini vurgular. Bu kimselerin dostluğundan uzak olduğu için üzülmeyip her ne muradı varsa Allah'tan istemesini, başkalarından isteyip Hak rahmetinden ümit kesmemesini söyler. Bir muradı talep ederken de aşırıya kaçmadan tevekkül makamında olmasını tavsiye edip sükut âlemine geçer. Hayâl Ağa, kılavuzluk ettiği bu yolculuğun sonunda Hızrî'ye icazet verir. Bu esnada Hızrî, uykudan uyanır ve kendini yeniden evinde bulur. Hem Hayâl Ağa'nın hem de dört sofa üzerinde oturan değersiz kişilerin yok olduklarını fark eder.

Hatime: Hızrî, istiğfar edip fazilet ve kemal ehlinin istifadesi için bu kişisel deneyimini yazıp defter eyler.

Eserin Konusu ve Kurgusu

Erkâniyye genel olarak, Hızrî'nin şahsî bir tecrübesine yaslı dönemin sosyal, kültürel ve dinî dinamiklerini irdeleyen tasavvufî bir eserdir. Eserde, riyakârlık, yanlış dostluklar ve cehaletin hâkim olduğu bir toplumun eleştirisi yoğun bir şekilde hissedilir. Yazarın içsel hakikat arayışı, etrafındaki fasık ve cahil insanlardan uzak kalma arzusuyla bütünleşir. Ahlâkî üstünlük ve manevî olgunluk gibi tasavvufî unsurlar, eserin temel konusunu oluşturur. Eserdeki karakterler ve mekânlar, derin sembolik anlamlar taşır. Bu durum, eserin mistik yönünü ön plana çıkarır. Eser, dünyevî çıkarlar peşinde koşan insanları eleştirirken dinî ve ahlâkî değerlere bağlılığı yüceltir. Bu değerler, eserin didaktik yönünü ortaya koyarken müellifin okuru doğru yola yönlendirmeyi amaçladığını gösterir.

İlk sahne, kurmaca bir karakter olarak Hızrî'nin bir gece evinde tek başına otururken tefekküre dalıp hakikat arayışıyla başlar. Bu ilk sahne müellifin uykuya dalıp rüya âleminde çıktığı yolculuğun anlatısına dönüştüğünde hikaye alegorik bir anlatıya bürünür. Hikayenin rüya âleminde geçen ilk sahnesinde dünya hayatı, ağaç motifiyle karşılanır. Bu motife göre dünya, dalları dört yana uzanmış ulu bir ağaçla temsil edilir. Ağacın on iki büyük dalı vardır ki bu, bir yılda bulunan on iki aya tekabül eder. Her bir daldaki otuz yaprak bir aydaki otuz günün, her yaprağın bir yüzünün beyaz bir yüzünün siyah olması, gece ve gündüzün sembolüdür. Ulu ağacın dallarındaki meyvelerinden yiyen kuşlarsa insanları temsil eder. Hızrî'nin kurduğu bu sembolik dünyada, ulu ağacın meyveleri azalmadığı gibi kuşların da karınları asla doymaz. Güçlü kuşlar, zayıf kuşların başlarına vurup onların payına düşen meyveleri ellerinden alır. Bu sembolik dünyada, zayıf kuş Hızrî'nin bizzat kendisidir, güçlü kuşlar ise türlü hile ve riyakarlıkla Sultan Süleyman'ın ihsanını elinden alan kimseler olmalıdır. Hızrî çıktığı bu içsel yolculukta bu ilk sahneden payına düşen manayı alarak ilerler. Hikayenin rüyada geçen bu ikinci sahnesi, ilk sahnedeki ağaç motifi etrafında kurulan sembolik anlatının yeni sembollerle açılmasıdır. Hızrî biraz daha ilerlediğinde kıymetli taşlar, altın ve gümüşten yapılmış bir hisara ulaşır. Hisarın kapısını ârifler gönlü gibi geniş olarak nitelemesi, hakikat peşinde koşan bir ârif olarak Hızrî'nin

kendine dair gizil övgüleridir. Bu sahneden itibaren Hızrî'ye Hayâl Ağa adında ay yüzlü bir genç eşlik eder. Hikayenin Hızrî'nin rüyasında/hayâlinde geçiyor olması Hayâl Ağa karakterinin, yine Hızrî'nin kendisinden başka biri olmadığını düşündürür. Nitekim gerek sebep-i telifte Hızrî'nin kendi kişilik özelliklerine dair söyledikleriyle hikayenin sonunda Hayâl Ağa'nın ona nasıl bir insan olması gerektiği hususunda verdiği nasihatlerle çizdiği ideal insan tipi bütünüyle örtüşür. Yine sebep-i telifte Hızrî'nin kendisini aldattıklarını söylediği riyakar dostlar/sahte şeyh ile kurgudaki anlatıda insanları doğru yoldan çıkararak riyakar kişiler/şeyhler tamamıyla eşleşir. Rüyada geçen bu manevî yolculukta Hızrî'ye kılavuzluk edenin Hayâl Ağa olması, onun tekamül sürecinde kendi kendine rehberlik eden bir üveysî⁹ olabileceğini akla getirir ki Hızrî yine sebep-i telifte herkesten el etek çekip bir nevi uzlet hayatını benimsediğini aktarır. Öte yandan Hayâl Ağa, buranın Kaf Dağı eteğindeki Câbelkâ Kalesi olduğunu söyler. Câbelkâ, tasavvufta çeşitli anlamların sembolü olarak kullanılan efsanevî iki şehirden biridir. Sâlikin hakikate ulaşmak için her türlü alâka ve kayıttan koparak geçmesi gereken menzillerin ilkinde Câbelsâ, sonuncusuna Câbelkâ denmiştir. Öte yandan eşyanın esas suretlerinin Câbelkâ'da olduğu söylenmiştir (Uludağ, 1992). Hikaye mekânının Câbelkâ olarak seçilmesi anlatıda birbirine bağlı olarak ilerleyen iki konu için de oldukça stratejiktir. Böylece Hızrî, bir yandan hakikat arayışı için çıktığı içsel yolculukta ulaştığı mertebeyi gösterme, öte yandan sebep-i telifte kısaca değindiği talihsiz hadisenin hakikatini/esasını sembolik bir dille anlatma imkânı elde eder. Bu bağlamda eserine *Erkâniyye* ismini vermesi de yerinde ve yaratıcı bir tercih olarak okunabilir. Zira *erkân* kelimesinin, “âdet, yol yöntem, usûl, âdap” gibi anlamlarıyla tarikat yahut tasavvuftaki usulü; “bir topluluğun başlıca kimseleri, ileri gelenler, devletin, ordunun sayılı kimseleri” gibi anlamlarıyla da devlet erkanını akla getirmesiyle eserin izleğine uygun zengin çağrışımlar sunduğu görülür. Sarı Cühûd, Kızıl Papaz, Akça Şeyh ve Mankur Ağa gibi karakterler ise hem kişinin hakikat yolculuğunda aşması; aldanmaması gereken engelleri hem de devrin sosyal düzenindeki ve ahlâk anlayışındaki bozulma ve yıkımı gösteren toplumun önde gelen kimselerini temsil etmektedir. Ayrıca müellifin bu karakterleri, anlatının muhtevasına uygun olarak isimlendirdiği görülür. Zira karakterlere verilen isimlerin bir yönüyle dönemde kullanılan paraları çağrıştıracak şekilde seçildiği açıktır. Öte yandan müellifin, şikâyetlerini doğrudan değil de kurgu üzerinden dile getirmesine ve eleştirdiği kişilerin eserin yazıldığı tarihte henüz hayatta olmalarına bağlı olarak nispeten karakter isimlerini bu kimselere çağrışım yapacak şekilde seçmiş olabileceğini de düşündürmektedir.

Eserin kurgusu incelendiğinde, anlatıdaki çok katmanlı yapı dikkat çekicidir. Klasik dönem eserlerinde sıkça rastlandığı üzere burada da hamdele ve salve bölümlerinde eserin asıl konusunu sezdirenen berâat-ı istihlâl

⁹ Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen'de yaşayıp Müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karanî'nin (Veysel Karanî) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşad edildiği kabul edilir. Bu tür kişilere Üveysî, bu metoda da Üveysilik denir (Tosun, 2012, 400).

sanatına başvurulduğu görülmektedir.¹⁰ *Erkâniyye*'nin ilgili bölümleri oluşturulurken Allah'ın insanı en güzel şekilde yaratarak ona fasih bir dil verdiği, insanlar arasında ise şair ve ârifleri üstün kıldığı vurgulanır. Gerçek şairlerin kalplerinin Rahman'ın hazinesi olduğu ancak kötü niyetli ve hakikati kavrayamayan şairlerin de bulunduğu belirtilir. Hamdele ve salvele kurgulanırken yer verilen ve birçoğu âyet ve hadis iktibaslarına dayanan bu anlatılar, Hızrî'nin sebep-i telifte paylaştığı başından geçen hadisenin hikâyesini çağrıştıracak şekilde kurgulanmıştır. Bu kurgu, hamdele ve salvele bölümleriyle sebep-i telif arasında güçlü bir anlamsal bütünlük oluşturur. Nitekim hamdele ve salvele bölümlerindeki şair ve âriflerin üstün kılındığı, buna rağmen hakikati kavrayamayan kötü niyetli şairlerin de bulunduğu anlatısına paralel olarak sebep-i telifte gerçek bir şair ve hakiki bir ârif olarak kendisinden bahseden Hızrî'nin, sözde şair ve sahte ârifler tarafından türlü sıkıntılara düşürüldüğü anlatılır. Ancak gelenekte, eserin genel girişindeki hamdele ve salvele bölümlerinde görülen berâat-ı istihlâl sanatıyla sebep-i telifteki anlatıdan ziyade âgâz-ı destan denilen asıl bölümde ele alınan konuyla irtibat kurulduğu görülür. Bu nadir durum, eserin alışlagelmiş kurgulardan farklı olduğunun ilk işareti olarak kabul edilebilir. Beraat-ı istihlâl ile âgâz-ı destandaki alegorik hikaye yerine sebep-i telifteki anlatıyla anlamsal bağ kurulması, müellifin şahsi tecrübesini hikaye ettiği bu anlatıyı bir nevi eserin asıl konusu haline dönüştürdüğünü söylemeyi mümkün kılar.

Sebeb-i teliflerin bazen bir hikâye gibi kurgulandığı bilinen bir olgudur (İçli, 2022). Farklı işlevleri bulunmakla birlikte eserin kaleme alınma nedeni yahut yazım sürecini açıklayan sebep-i telifler, hikayenin hikayesi olmakla üst-kurmaca unsuru olarak da değerlendirilmiştir (Kuran, 2006). Bu bağlamda *Erkâniyye*, sebep-i telifte eserin yazılma nedeninin açıklandığı bölümle âgâz-ı destandaki ana/asıl hikâyenin çok yönlü bir ilişkide olması bakımından klasik dönemde oluşturulan birçok esere oranla ayrıca önemlidir. Eserde sebep-i telif ile ana/asıl hikâyenin kurgusal iç içeliği yahut organik bütünlüğüne dair, aşağıda maddeler hâlinde sıralanan ilişki biçimleri delil olarak sunulabilir:

1. Sebeb-i telifte müellif-anlatıcı olarak hikayenin hikayesini anlatan Hızrî, asıl hikâyenin başlamasıyla sahneden çekilmez. Hikâyede kahraman-anlatıcı olarak sebep-i telifteki müellif-anlatıcı rolünü sürdürür.
2. Hızrî'nin sebep-i telifte tarihî kişiliğine dair yaptığı betimlemeler, asıl hikâyedeki kurmaca kişiliğiyle bütünüyle örtüşür.
3. Asıl hikâyedeki anlatı, Hızrî'nin sebep-i telifte başından geçen hadisenin konu ve temasını yansıtacak şekilde edebî formla kurgulanmıştır.
4. İkinci bir sebep-i telif izlenimi veren hâtime, sebep-i telifteki hikayenin hikayesini devam ettirecek şekilde kurgulanmıştır.

¹⁰ Berâat-ı istihlâl sanatı için bkz. Arslan, 2021.

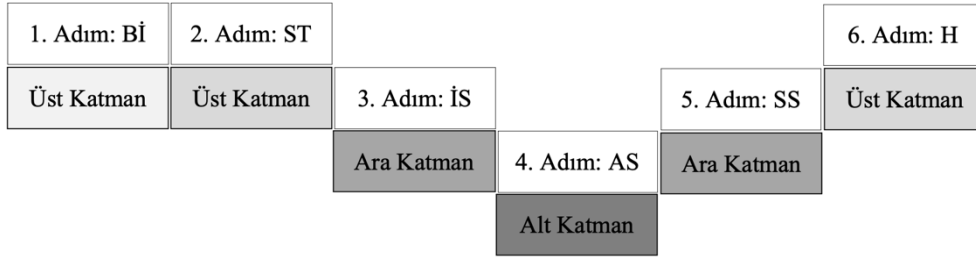
Asıl hikâyenin ilk sahnesi, klasik edebiyat geleneğinde daha çok sebab-i teliflerde görülen bir kurguyu başlar.¹¹ Yukarıda görüldüğü üzere *Erkâniyye*'de sebab-i telif, hâtîme ve ana hikâyenin anlamsal ve kurgusal iç içeliği eserin dikkat çekici özelliklerinden biridir. Bununla birlikte sebab-i telifteki anlatıdan bağımsız olarak, âgâz-ı destandaki asıl hikâyenin, kendi içinde katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülür. Kurmaca bir karakter olarak Hızrî, asıl hikâyenin ilk sahnesinde evinde düşüncelere dalmış bir vaziyette betimlenmiştir. Bu ilk sahnenin devamında Hızrî'nin rüyada geçen yolculuğunu öykülemesiyle anlatı, yeni bir boyut ve yeni bir katman kazanır. Zira rüyada geçen bu yolculuk, alegorik bir anlatımla öyküleştirelmıştır. Asıl hikayenin son sahnesinde ise Hızrî'nin uyanmasıyla rüyadaki yolculuğu öyküleyen alegorik anlatı son bulur. Böylece anlatıda, ilk sahnede katmana dönülür. Bütün bu süreç, ana hikâyenin kendi içindeki çok katmanlı yapısını açıkça ortaya koymaktadır.

Eserin girişindeki hamdele ve salve bölümlerinde berâat-i istihlâl sanatıyla sebab-i telifte Hızrî'nin şahsî tecrübesine dayalı anlatı arasında kurulan konu ve kurgu ilişkisi, sebab-i telif ile âgâz-ı destan arasındaki organik bütünlük ve asıl hikayenin kendi içindeki katmanlı yapısı dikkate alındığında, *Erkâniyye*'nin altı adımda gelişen üç katmanlı bir yapıya büründüğü görülür. Bu yapıyı değerlendirirken eserin karmaşık yapısını daha iyi anlamak için anlatıcı rolleri, üst kurmaca, alegorik anlatım, hikâye katmanları ve metin içi bağlara odaklanmak gerekir. Şöyle ki metin boyunca iki ayrı rolde karşımıza çıkan Hızrî, müellif-anlatıcı olarak sebab-i telifte başından geçen talihsiz hadiseyi hikaye ederken âgâz-ı destan bölümünde kahraman-anlatıcı rolüyle ana kahramanlardan biri olarak hikayeye dahil olur. Bu ikili rol, hikayenin hikayesi (sebab-i telif/hâtîme) ile ana hikaye (âgâz-ı destan) arasında organik bir bütünlük oluşturur ki bu, hem metnin yapısal bütünlüğünü hem de üst kurmaca özelliğini gösteren önemli bir unsurdur. Ayrıca Hızrî'nin sebab-i telifte betimlenen tarihi kişiliğiyle birebir örtüşen bir kişilik vasfıyla kurmaca bir kişi olarak asıl hikayede yer alması, metnin üst kurmaca özelliğini pekiştirir. Bu örtüşme, okurun müellifin gerçek kimliği ile kurmaca kimliği arasında bağlantı kurmasını sağlarken metnin gerçeklik ile kurmaca arasında gidip gelen bir yapıya dönüşmesine de neden olur. Öte yandan asıl hikayede toplumsal yapıya dair sunulan alegorik anlatımın, sebab-i telifte müellifin şahsî bir tecrübeden hareketle ait olduğu toplumsal yapıyı eleştirdiği anlatının adeta aynada ters-yüz olmuş yansıması olarak kurgulanması, asıl hikaye ile hikayenin hikayesi (sebab-i telif) arasında konu ve tema bakımından organik bir bağ oluşturarak metnin çok katmanlı yapısını ve üst kurmaca niteliğini pekiştirmiştir. Bütün bunlar, *Erkâniyye*'nin, altı adımda gelişen üç katmanlı yapısını gösterir:

- a. Üst katman (birinci katman): Genel girişte berâat-i istihlâl sanatıyla konunun çağrışımlarla sezdirildiği (1. adım), sebab-i telif ve hâtîmede Hızrî'nin müellif-anlatıcı olarak hikayenin hikayesini anlattığı (2 ve 6. adımlar) kısımlar.

¹¹ Bkz. İçli, 2022.

- b. Ara Katman (ikinci katman) : Âgâz-ı destanın alegorik olmayan ilk sahnesi (3. adım) ile Hızrî'nin rüyadan uyanıp kendini evinde bulduğu son sahne (5. adım).
- c. Alt Katman (üçüncü katman): Hızrî'nin rüya aleminde şahit olduğu olayları alegorik bir şekilde öyküleştirdiği sahneler (4. adım).

Bİ: Beraat-i İstihlâl // ST: Sebeb-i Telif // İS: İlk Sahne // AS: Alegorik Sahne // SS: Son Sahne // H: Hatime

Grafik-1: *Erkâniyye*'de Anlatının Üç Katmanlı Yapısı

Özetle söylemek gerekirse *Erkâniyye*, bütün bölümler arasında sıkı bir organik bütünlük bulunan ve çok katmanlı yapı sergileyen bir eserdir. Sebeb-i telifte anlatılan hikayenin hikayesi ile ana hikâye arasında yapı, kurgu, anlam ve anlatım yönüyle kurulan güçlü ilişki esere üst kurmaca özelliği kazandırmıştır. Hızrî'nin anlatı boyunca bazen müellif-anlatıcı bazen kahraman-anlatıcı olarak yer alması ise üst kurmaca unsurlarını pekiştiren bir durumdur. Bunlardan bağımsız olarak ana hikayenin ilk ve son sahneleri ile rüyada geçen alegorik sahneler arasında da üst kurmaca ilişkisi görülür ki bu özellik, eserdeki çok katmanlı yapıyı daha da derinleştirir. Bu yapısal zenginlik, eserin edebi değerini artırmakla birlikte okurda geleneksel ve modern anlatı tekniklerinin başarılı bir senteziyle oluşturulduğu hissi yaratır.

Eserin Dil, Üslup ve Anlatım Biçimleri

Erkâniyye, Osmanlı inşâ geleneği üslup özelliklerini yansıtan sanatlı bir dille kaleme alınmıştır. Eserde farklı vezinlerde Farsça bir beyit, iki kıta ve kısa bir mesnevi olmak üzere birkaç manzumeye yer verildiği görülür. Ağırlıklı olarak âyet ve hadis olmak üzere Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Fenâî mahlaslı başka bir şairden (AE nüshasına has bir iktibas. Bkz. 9^a) Arapça, Farsça ve Türkçe iktibaslar yapılmak suretiyle eser, tek düze bir anlatımdan kurtarılmıştır. Seci kullanımı, ses ve anlam sanatlarına sık başvurulması, anlatımı canlı kılan diğer önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

*Erkâniyye'*de zengin ve canlı bir anlatım biçimi kullanılmıştır. Eserin bir hikaye olması sebebiyle anlatının ana omurgasını öyküleme oluşturmuştur. Hızrî'nin bir gece yarısı evinde başlayan içsel yolculuğu, rüyası ve rüyasında karşılaştığı hadiseler kronolojik bir sırayla hikaye edilmiştir. Böylece okuyucunun Hızrî'nin şahsî deneyimine ve karşılaştığı zorluklara eşlik etmesi sağlanmıştır. Metinde özellikle sembolik imgelerin detaylı bir şekilde betimlendiği görülür. Ulu ağaç, hisar, Sarı Cühûd, Kızıl Papaz, Akça Şeyh ve Mankur Ağa gibi sembolik değeri olan karakter, mekân ve nesnelere betimlenmesi okuyucunun hayâl gücünü harekete geçirerek, hikayenin geçtiği mekânları ve olayları zihinde canlandırmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu tasvirler, metnin alegorik ve mistik doğasını güçlendirmiştir. Eserde öne çıkan anlatım biçimlerinden biri de diyalogdur. Diyaloglar, karakterlerin düşüncelerini birbirlerine doğrudan ifade etme imkânı tanır. Hızrî ile Hayâl Ağa arasındaki konuşmaların, hikayenin akışını hızlandırdığı ve karakterlerin kişilik ve motivasyonlarını açığa çıkardığı görülür. Ayrıca Hayâl Ağa'nın Hızrî'ye önemli nasihatler verdiği diyaloglar, metnin didaktik doğasını da pekiştirmiştir. Öte yandan eserde monolog anlatım biçiminin hakim olduğu da söylenebilir. Hızrî'nin, hikayenin kahramanlarından biri olarak ben-anlatıcı rolüyle hadiseleri okuyucuya anlatması, bir yönüyle eserin tamamen bir monolog olduğunu da akla getirir. Bundan başka Hızrî'nin kendi iç dünyasında yaşadığı ve hissettiği duygular, monologlar aracılığıyla ifade edilerek okuyucunun, Hızrî'nin içsel çatışmalarını ve manevî arayışını daha derinlemesine anlaması, onun zihnine ve kalbine yaklaşmasını sağlamıştır.

Metinde yoğun bir sembolizm kullanımı ve alegorik anlatım görülür. Açıl, bir eserin alegorik vasfını taşıması için kişileştirme, iç çatışma ve arayış unsurlarını taşıması gerektiğine dikkat çekerken; kavramın insan gibi konuşturulmasını, kavramın kendine mütenasip ilişkiler ve faaliyetler geliştirmesini, anlatının zamansal ve mekânsal müphemiyet taşıyıp insanın kendini tanıma serüveni biçimdeki kurgusal yapıya sahip olması gerektiğini vurgular (Açıl, 2018, 139). Bu bağlamda *Erkâniyye* alegorinin bütün vasıflarını barındırır. Öte yandan gönül levh-i mahfuzu, ulu ağaç, meyveler, kuşlar, altın, gümüş ve bakır sofalar, sofa üzerindeki Sarı Cühûd, Kızıl Papaz, Akça Şeyh ve Mankur Ağa, Kaf Dağı, Câbelkâ Kalesi, Hayâl Ağa vs. derin tasavvufî anlamlar taşıyan sembolik unsurlardır. İslam inancına göre levh-i mahfuz, bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitaptır. Hızrî'nin gönül levh-i mahfuzuna bakması, kendi içsel bilgeliğine ve ilahî bilgiye ulaşma çabasını simgeler. Ulu ağaç, dünya hayatını; binbir çeşit meyve, dünyevî nimetleri; renk renk kuşlar, ahlâkî vasıfları ve sosyal statüleriyle birbirinden ayrılan insanı; kıymetli taşlar, altın ve gümüşten yapılmış hisar, maddi zenginliği; ay yüzlü genç olan Hayâl Ağa, safiyet, güzellik ve ilahî rehberliği; altından yapılmış sofalar, maddi zenginlik ve dünyevî gücü; ak gümüşten ve kızıl bakır sofalar, farklı manevî ve ahlâkî durumları; uykudan uyanma, manevî aydınlanmayı ve hakikate ulaşmayı simgeler. Bu uyanış, dünyevî hayatın aldattıcılığından kurtuluşu ve gerçek bilgiye ulaşmayı temsil eder. Metinde tasavvufî anlamlar taşıyan bu iç içe geçmiş semboller ve metaforlar;

Hızrî örneği üzerinden insanın içsel yolculuğunu, hakikat arayışını ve maddî dünyanın hilelerine düşmeden gerçek bilgiye ulaşma çabasını anlatır. Özetle söylenecekse *Erkâniyye*, Osmanlı dönemi edebî eserlerinin dil ve üslup özelliklerini yansıtan sanatlı dili ve sembolik anlatımıyla dönemin entelektüel sınıfına yönelik yazıldığı anlaşılan etkileyici bir metindir.

Eserin Edebiyat Tarihindeki Yeri

Sebeb-i teliflerin çok işlevli yapısı dikkate alındığında müelliflerin, kaleme aldığı eserin yazılış amacına, konusuna, dil ve üslup özelliklerine, türüne, tarzına, şekilsel özelliklerine vs. dair türlü bilgiler vermek suretiyle eserinin, tarihi süreçte oluşturulan diğer metinlerle ilgisini, farkını, özgünlüğünü vs. belirterek edebiyat tarihindeki yerini belirlemeye, bir nevi onu gelenek içinde konumlandırmaya giriştiği görülür. Bu yönüyle sebeb-i telifler, gelenekte üretilen eserleri dil, üslup ve muhteva gibi türlü yönlerle inceleyen araştırmacılar için dikkate değer veriler sunmaktadır.

Hızrî'nin eserini *şebistân-ı hayâl* sözüyle betimlemesi *Erkâniyye*'yi nazire geleneği kapsamında incelemeye kapı aralar. Nazire kavramını geniş bir perspektifte ele alan Saliha Paker, gelenekte üretilmiş tercüme eserlerin, Arapça ve Farsça eserlerle kurduğu metinlerarası ilişkiye dikkat çeker. Osmanlı kültürlerarası alanını, bir edebiyat ve kültür dizgesi olarak kavramsallaştıran Paker, bu dizgeyi tercüme ve nazire açısından sorunsallaştırarak sunduğu çerçevede Osmanlı kültürlerarası alanında üretilen eserlerin metinlerarası ilişkisi, kullanılan dilsel ve edebî stratejiler, müelliflerin gerek Osmanlı gerek İranlı diğer şairlerin eserlerine karşılık verme biçimleri gibi ortak unsurlara dikkat çekerek nazire kavramının sınırlarını sorgular (Paker, 2009). Bu durum elbette yalnız tercüme metinler için geçerli değildir. Konu, şekil, kurgu gibi türlü yönlerle başka eserlerle yoğun bir metinlerarası ilişki kurduğu görülen eserlerin, en azından *nazire* kavramı etrafında incelenmesi, eserin edebiyat tarihi içindeki yerini saptamak için önemlidir. Bu bağlamda *Erkâniyye*'nin, Fettâhî'nin (ö. 852/1448 [?]) *Şebistân-ı Hayâl* adlı eseriyle birlikte düşünülmesi önemlidir. Nitekim *Erkâniyye*'nin muhteva, kurgu, dil ve isimlendirme gibi birçok yönden Fettâhî'nin *Şebistân-ı Hayâl*'i ile derin metinlerarası ilişki kurduğu görülür. Birçok bölümden oluşan *Şebistân-ı Hayâl* dinî-tasavvufî bir muhtevaya sahiptir. Eserde dördüncü bâbın ikinci faslından itibaren tasavvufî meseleler ve ahlâka dair hususların işlendiği görülür (Elbir, 2003). *Şebistân-ı Hayâl*'e göre oldukça hacimsiz bir eser olan *Erkâniyye*'nin de tasavvufî ve ahlâkî bir muhtevada olduğu açıktır. Her iki eserde de sâlik, mürîd, fîsk, nefis, fakr, fakîr; hasîs, hırs, tamah, gybet, sefer, ticâret, tâcir ve bezirgân gibi kavramların tasavvufî bağlamda kullanıldığı görülür. Dünyaya bağlılık, çarşıda haksızlık yapanların durumu, pazar ehlinin hâli, zenginlik, makam-mevki sahiplerinin hâli, mal-dârlığın yerilmesi gibi sosyal ilişkiler ve toplumsal ahlâkî etkileyen hususlar ele alınır. Öte yandan hem *Erkâniyye* hem de *Şebistan-ı Hayâl* alegorik nitelikler, hayâlî ve sembolik unsurlar ön planda tutularak kurgulanmıştır. *Erkâniyye*'den farklı olarak *Şebistân-ı Hayâl*'de eserin didaktik yapısı ve

hacminden ötürü birbirinden bağımsız birçok temsili hikâye söz konusudur. Dil ve üslup yönüyle de iki eserin benzeştiği görülür. Her ikisi de beyt, kıta ve farklı nazım türünde birçok manzumenin yer aldığı mensur eserlerdir. Secili yapıları, âyet ve hadis iktibasları ile inşa türünün birçok özelliğini taşır. Başka bir metinlerarası ilişki ise isimlendirmeye ve tanımlamaya dairdir. Fettâhî, bir gece vakti gönlüne düşen ilhamla eserini yazmaya karar verdiğini belirterek ona *Şebistân-ı Hayâl* adını verdiğini söyler. Hızrî ise *şebistân-ı hayâl* tarzıyla nitelediği eserinde bir gece vakti rüya aleminde çıktığı manevî yolculuğu anlatmıştır. İki metin arasındaki konu, kurgu, dil ve isimlendirmeye/tanımlamaya dair derin ve çok yönlü ilişkiye rağmen *Erkâniyye*'nin *Şebistân-ı Hayâl*'e nazire olduğunu iddia etmek zor bir ihtimal ise de, en azından, “model eser” olarak *Şebistân-ı Hayâl*'e yaslandığını, ondan ilham alınarak yazıldığını söylemek mümkündür. İki metin arasındaki bu çok yönlü ilişki, *Erkâniyye*'nin edebiyat tarihindeki yerini tespit için önemlidir.

Klasik Türk edebiyatında şair ve ediplerin, şikâyet-nâme türünde kaleme aldıkları manzum ve mensur eserlerinde felek, dünya, zaman ve kader gibi kavramlardan; içinde buldukları ruh halinden, sevgilinin ilgisizliğinden, aşk ve ayrılık acısından; rüşvet, devlet ve din adamlarına yönelik eleştirilerden; makam ve mevki sahiplerinden, şiir ve şairin değerinin anlaşılmasından; yoksulluktan ve yaşadıkları türlü haksızlıklardan ötürü şikâyet ettikleri görülür (Öztürk, 2023, 365). XVI-XIX. yüzyıl divânlarındaki manzum şikâyet-nâme örneklerini inceleyen Batıslam, on üç şaire ait, toplam otuz iki şikâyet şiiri tespit etmiş,¹² en fazla şikâyet şiirinin (on altı) XVI. yüzyılda yazıldığına dikkat çekmiştir (Batıslam, 2009, vii).¹³ Öte yandan yine XVI. yüzyılda yazılmış olan Fuzûlî'nin mensur *Şikâyet-nâme*'si, bu türün en meşhur örneğidir. Bu bağlamda *Erkâniyye*'nin edebiyat tarihindeki yerini tespit etmek için şikâyetname türündeki eserlerle, bilhassa Fuzûlî'nin *Şikâyetnâme*'siyle kurduğu benzerliğe ayrıca değinmek gerekir. *Erkâniyye*'nin sebeb-i telifindeki anlatıdan (AE nüshası), Hızrî'nin, Kanunî Sultan Süleyman'ın tensipleriyle sabit gelir elde ettiği anlaşılır. Ancak birtakım haksızlıklara uğrayarak bu gelirden mahrum olmuştur. Yaşadığı mağduriyete bir müddet sessiz kalsa da sonra Ferhad Paşa'ya sunduğu eserde yaşadığı hadiseyi anlatır. Bu bölüm, bir nevi şikâyet-nâme niteliği gösterir. Hızrî, sebeb-i telifte hadisenin teferruatına girmez, asıl hikayede ise bu acı tecrübeyi alegorik bir kurgu içinde sunar. Eserin bu yönü, Hızrî'den yaklaşık 25-30 yıl önce yine Bağdat'ta yaşayan Fuzûlî'nin benzer bir mağduriyetten sonra kaleme aldığı meşhur *Şikâyetnâme*'sini hatırlatır.¹⁴ Ancak Fuzûlî yaşadığı mağduriyeti eserinde doğrudan dile getirirken Hızrî, edebî bir kurgu içinde

¹² Hâletî-i Gülşenî (1), Bâkî (1), Bağdatlı Rûhî (1), Gelibolulu Mustafa Âlî (3), Cinânî (3), Hayretî (6), Nâbî (2), Râmî (8), Mâhir Abdullah (2), Seyyid Vehbî (1), Haşmet (1), Âsaf (1) ve Keçecizâde İzzet Mollâ (1) (Batıslam, 2009).

¹³ Şikâyet-nâme türündeki eserler hakkında yapılan diğer önemli çalışmalar için bkz. Alıcı, 2004, 35-48; Karakoç, 2021, 367-388; Karavelioğlu, 2010, 131-166; Öztürk, 2024, 467-493; Öztürk, 2023, 365-378; Sarı, 2001, 651-665; Yılmaz, 2016, 198-203.

¹⁴ Bkz. Karahan, 1948; Tâhirü'l-Mevlevî, 2020.

alegorik bir anlatımla sahneler. Bu alegorik anlatım, eserin edebîliğini sağladığı kadar Hızrî'nin kendini koruma amacıyla başvurduğu bir yöntem olarak da yorumlanabilir. Ayrıca Hızrî, eserine *Erkâniyye* adını verirken “erkân” kelimesinin bütün anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. Kelimenin, “bir topluluğun başlıca kimseleri, ileri gelenler, devletin, sayılı kimseleri” anlamlarına ayrıca dikkat edilmelidir. Anlatıda Sarı Cühûd, Kızıl Papaz, Akça Şeyh ve Mankur Ağa gibi karakterler sultanın en yakın muhipleri olarak anılırken hepsi de riyakâr ve düzenbazdır. Ne var ki devlet erkânı bunlara kendilerini beğendirmek için çırpınır. Bu tablo, Hızrî'nin taşradaki bürokratik düzenden şikayet ettiğini akla getirir. Öte yandan şikâyetnâme özelliği gösteren her iki eserin de Bağdat yöresi şairlerine ait olması edebiyat-sosyoloji bağlamında ayrıca yorumlanmaya değerdir. Fuzûlî ve Hızrî gibi şairlerin sorunlarını eserlerine yansıtmasında, Bağdat gibi merkeze uzak bölgelerde muhtemelen merkezî otoritenin eksikliğini ve zeamet sistemindeki bozulmaların yol açtığı çaresizliği derinden hissetmeleri etkili olmuştur. Bu şikayetler, dönemin sosyo-politik yapısına dair fikir vermesi bakımından da önemlidir. Merkezî otoritenin zayıfladığı taşrada, sosyal düzenin bozulduğunu, bürokratik haksızlık yaşandığını ve sanatçının karşılaştığı zorlukları gözler önüne serer.

Sonuç

Bu makalede 16. yüzyılda Osmanlı sahasında kaleme alınmış ve bugüne değin keşfedilmeyi bekleyen eserlerden biri olan *Erkâniyye* ve onun müellifine odaklanılmıştır. Yapılan incelemeler, eserin biyografik kaynaklarda anılmayan 16. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ta yaşamış ve kâtiplik mesleğiyle meşgul olmuş Hızrî-i Bağdâdî'ye (Kâtip) ait olduğunu göstermiştir. Eser-müellif ilişkisini saptamaya dair yapılan incelemeler esnasında Hızrî etrafında gelişen literatürde iç içe geçmiş birçok hatanın oluştuğu görülmüş, birçoğu Amasyalı Hızrî ve eserleri hakkında oluşan bu hatalar, mümkün olduğu oranda sebepleriyle açıklanıp tashih edilmiştir. Bu bağlamda ikincil kaynaklarda Amasyalı Hızrî'nin, Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne katıldığı ve bu sırada öldüğü söylenmişse de klasik dönem biyografik kaynaklarda müellifin bu sefere katıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Amasyalı Hızrî hakkında literatürde oluşan bir diğer hata ise eserlerine dairdir. TEİS'te şairi konu edinen maddede *Yûsuf u Züleyhâ* adlı bir mesnevisinden bahsedilmiş ve mezkur eser, TEES'te de tanıtılmışsa da klasik kaynaklarda şairin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinin olduğuna dair bilgiye rastlanmaz. Latîfî'nin tezkiresinde, Amasyalı Hızrî'nin muhtemelen Hamdullah Hamdî'ye öykünerek yazan bir müellif olduğunu göstermek için onun *Âb-ı Hayât* mesnevisinde geçen birkaç beytin ardından, “Ez kıssa-yı Yûsuf u Züleyhâ-yı Hamdî” diyerek Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sında geçen birkaç beyti paylaşması, tezkire üzerinde çalışan araştırmacıların yanılmalarına ve Amasyalı Hızrî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı bir mesnevisinin olduğunu sanmalarına neden olmuştur. İlgili beyitlerin Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sında geçtiği tarafımızca da doğrulanmış, böylece Amasyalı Hızrî'ye ait böyle bir mesnevinin olmadığı görülmüştür. Amasyalı Hızrî etrafında oluşan bir diğer hata ise Bursalı

Mehmet Tahir'in, *Osmanlı Müellifleri*'nde "Hızrî Bey" maddesinde paylaştığı bilgilerin, dikkatle tetkik edilmemesinden kaynaklaşmıştır. Bursalı Mehmet Tahir, ilgili maddede Hızrî Bey'in Köprülü Kütüphanesinde *Âb-ı Hayât* adıyla 989/1581 yılında bir manzume yazdığını haber vermiştir. Ancak Amasyalı Hızrî'nin *Âb-ı Hayât* eseri üzerine hazırlanan yüksek lisans tezinde, Amasyalı Hızrî'nin, Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne çıktığı 938/1534 yılında öldüğünü, bu sebeple Bursalı Mehmet Tahir'in 989/1581 yılında nazmedildiğini haber verdiği *Âb-ı Hayât* eserinin, ona ait olamayacağını, nitekim Köprülü Kütüphanesinde böyle bir esere rastlanmadığı belirtilmiştir. Bu bağlamda Bursalı Tahir'in "Hızrî Bey" maddesinde konu edindiği kişi, Amasyalı Hızrî'den başka fakat onun gibi *Âb-ı Hayât* adlı bir mesnevi kaleme alan başka bir müellif olarak düşünülüp ve TEİS'te hakkında madde oluşturulmuştur. Ne var ki Mehmet Tahir'in Köprülü Kütüphanesi'nde olduğunu haber verdiği eserin, Amasyalı Hızrî'nin *Âb-ı Hayât* mesnevisinin bir nüshası olduğu görülmüş ve Hızrî mahlaslı iki farklı şairin *Âb-ı Hayât* adlı iki farklı eser telif etmedikleri anlaşılmıştır.

İki nüshası tespit edilen *Erkâniyye*, daha erken tarihli olmakla birlikte müellifin *Münazara-i Tîğ u Kalem* adlı eserinden sonra tespit edilen ikinci eseridir. Nüshalar arasındaki farklar, *Erkâniyye*'nin iki farklı versiyonunun oluştuğunu göstermiştir. Ferhad Paşa'ya sunulan AE nüshası eserin ilk versiyonu olup 1561/1562 tarihlidir. Eserin ikinci versiyonu olan V nüshası ise 1566/1567 tarihli olup Hüsrev Paşa'ya sunulmuştur. Hami değişikliğine bağlı oluşan bu iki versiyon arasındaki farklar, Hızrî-i Bağdadi'nin eseri farklı şartlar altında yeniden kaleme aldığını göstermektedir. Müellifin şahsî tecrübesine yaslanan eserin, ikinci versiyonunda değişen şartlara bağlı olarak eksitmeler ve eklemeler yapıldığı görülmüştür. *Erkâniyye*'nin tenkitli metninin kurulup incelenmesi, klasik Türk edebiyatının eksik parçalarından birinin tamamlanmasına katkı sunmaktadır. Bu bağlamda müellifin şahsî bir deneyimine dayanan eserin, dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-politik dinamiklerini eleştiren tasavvufî bir eser olduğu görülmüştür. Eserin AE nüshası, müellifin biyografisine dair yeni bilgiler sunmaktadır. Buna göre Hızrî-i Bağdâdî, kendisiyle aynı çağda ve bölgede (Kerbelâ/Bağdat) yaşayan Fuzûlî gibi Kânûnî Sultan Süleyman tarafından kendisine düzenli bir gelir sağlanmışsa da daha sonra merkezi otoritenin zayıfladığı Osmanlı taşrasında zeamet sistemindeki ahlâkî ve bürokratik düzenin bozulmasına bağlı olarak bu gelirden mahrum kalmıştır. Böylece herkesten uzaklaşarak münzevî bir hayatı seçmiştir. Başlangıçta sessiz kalmayı seçse de dah sonra alegorik bir kurgu dahilinde yaşadığı bu olumsuz tecrübeyi anlatma yolunu seçmiştir. Bunda korunma ihtiyacı da etkili olmuş olabilir.

Klasik Osmanlı edebiyatının dil ve üslup özelliklerini yansıtan eserde, 16. yüzyılın genel dil özelliklerine uygun olarak sanatlı bir dil kullanılmıştır. Eserde öyküleme, betimleme, diyalog ve monologlar gibi türlü anlatım biçimleri kullanılarak zengin ve canlı bir anlatım elde edilirken sembolik ve alegorik anlatımla metnin edebîliği artırılmıştır. Altı adımda gelişen üç katmanlı yapısıyla *Erkâniyye*'nin en dikkat çeken yönlerinden biri de

kurgusudur. Berâat-i istihlâl sanatıyla girişte konunun sezdirilmesi, Hızrî'nin müellif-anlatıcı olarak sebab-i telif ve hâtimede hikayenin hikayesini anlatması, Hızrî'nin kahraman-anlatıcı rolüyle dahil olduğu âgâz-ı destandaki asıl hikayenin alegorik olmayan ilk sahnesi ile Hızrî'nin rüyadan uyanıp kendini evinde bulduğu son sahne ve rüya aleminde şahit olduğu hadiseleri alegorik bir anlatımla öyküleştirdiği sahneler; eserin bölümleri arasında organik bir bütünlük oluşturduğu gibi metnin çok katmanlı yapısını ve üst kurmaca niteliğini de ön plana çıkarmıştır. Bu yapısal zenginlik, eserin edebî değerini artırırken bir yönüyle de geleneksel anlatı teknikleri ile modern dönemlere has zannedilen ve fakat aslında klasik dönem müellifleri tarafından da kullanılıp modern zamanlarda adeta yeniden keşfedilip rağbet gören anlatı tekniklerinin başarılı bir senteziyle oluşturulduğunu gösterir.

Sonuç olarak tasavvufî öğretide toplumsal düzene ve bozulan ahlâka getirdiği eleştiriler, sembolik anlatımı ve çok katmanlı yapısıyla *Erkânîyye*, hem muhteva hem de yapı bakımından Osmanlı sahasında üretilen önemli bir eserdir. Hızrî'nin içsel yolculuğu ve manevî arayışı, okuyucuyu kendi hakikat arayışına davet ederken eserin Osmanlı taşrasında görülen sosyal ve ahlâkî düzenin bozulmasına yönelik eleştirel yönü, onu klasik dönem eserleri içinde önemli bir konuma yerleştiriyor.

RİSÂLE-İ ERKÂNİYYE

Hamd-i firāvân u şenâ-yı bî-payân, her dem ü her ân, ol Hâlîk-ı ins ü cänn *celle şānuhū* hâzretlerinüñ zât-ı mu'allāsına olsun ki "*Le-kad halaqne'l-insāne fî aḥseni taqvim*"¹⁵ fehvāsınca insānı cümle ḥayvāndan aḥsen ve lisān-ı fasîḥ ile mübeyyen kıldı ve cümle insāndan 'ulemā vü şu'arāyı "*Inne mine'l-beyāni le-siḥran ve inne mine'ş-şiri le-ḥikmeten*"¹⁶ delāyili birle beyān-ı şahîḥ ile şerîf ü zarîf kıldı. Ve ṭabāyi'-i ehl-i 'irfānı "*Inne lillāhi kunūzun fî taḥti'l-'arşi mefātihuhā elsinetü'ş-şu'arāi*"¹⁷ ve daḥı"¹⁸ "*Kulübü'ş-şu'arā'i ḥazāyinü'r-raḥmān*"¹⁹ ma'nisi birle maḥzen-i²⁰ dürr ü gevher ve ma'den-i sîm ü zer eyledi. Ammā²¹ bunlardan ğaraż şol ehlullāh-ı şāḥib-esrār u evliyā-yı ḥaḳīkat-ğüftārdur. Ne ân ki²² şu'arā-yı süfehā-yı hezl-ğüyān-ı erāzil-i rüzigār ola ki "*Yeḳülüne bi-elsinetihim mā leyse fî kulūbihim*"²³ ve daḥı "*ve'ş-şu'arā'u*

¹⁵ "Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır" (el-Tîn 95/4).

¹⁶ "Şüphesiz ki beyanın bazısında büyüleyici bir etki ve şiirlerden bazısında hikmet vardır" (Hadis-i Şerif)

¹⁷ "Arşın altında Allah'ın hazineleri vardır ve şairlerin dilleri, bu hazinelerin anahtarlarıdır" (Hadis-i Şerif)

¹⁸ daḥı: -AE.

¹⁹ "Şairlerin kalpleri Rahman'ın hazineleridir" (Hadis-i Şerif)

²⁰ maḥzen-i: -V.

²¹ Ammā: +ğaraż V.

²² ân ki: -AE.

²³ "Dilleriyle kalplerinde olmayanı söylerler" (el-Fetih 48/11).

yettebi'uhumu'l-gāvūn"²⁴ zümresinüñ²⁵ tahtına dâhil ola, *el-'iyāzu billāh min şürürî nüfūsînā ve min seyyi'āti a'mālihim*.²⁶

Na't-i Resül²⁷ ve efdalü'ş-şalāvāt ve ekmelü'l-taḥiyyāt ol ḥ'ace-i kāyināt u şāhib-i mu'cizāt a'nī ol faḥrū'l-enām Muḥammed م ع ['aleyhi's-selām] ḥazretlerinüñ²⁸ [AE 2^a] üzerine olsun kim ḥazret-i²⁹ Saḥbān,³⁰ feşāhat-ı kemāl-i bī-nihāyetine şāriḥ ve ḥazret-i³¹ Ḥassān³² belāgat-i cemāl-i³³ pür-letāfetine mādih olmuş-idi. Ve dūrūd-ı bī-kıyās hemvāre ervāḥ-ı güzīn-i ḥazret-i³⁴ çehār-yāre vāşıl³⁵ ola.³⁶

Ammā³⁷ 'akīb-i zālīke bu risāle-i güzīn ü maḳāle-i şīrīn **te'lif ü taşnif** olunup ḳaleme gelmesine bā'ış budur ki bu kemīne-i kemter ü³⁸ nātüvān³⁹ ve dil-teşne-yi āb-ı ḥayāt-ı 'irfān, Hızrī-i müstemend ü bī-sāmān, kelime-i "İḥvānu ḥāze'z-zemāni cevāsīsü'l-'uyūbi"⁴⁰ muḳtezāsınca 'amel idüp bu zemānenüñ şol nāme gibi iki yüzlü ve ḥāme gibi iki dillü bī-vefā yārenleriyle çendāñ iḥtilāt

²⁴ +āyātınüñ AE. "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar." (Şuara 26/224)

²⁵ zümresinüñ: zümresi AE.

²⁶ el-'iyāzu billāh ... a'mālihim: -AE.

²⁷ resül: -AE.

²⁸

²⁹ ḥazret-i: -AE.

³⁰ Vāil kabilesinin hatip ve şairi Sahban, hem Cāhiliye devrinde hem İslāmî dönemde hitabet, fesahat ve belāgatıyla meşhur olup darbimesellere konu olmuştur.

³¹ ḥazret-i: -AE.

³² Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan saḥābīdir.

³³ cemāl: -V.

³⁴ ḥazret-i: -AE.

³⁵ vāşıl: -AE.

³⁶ ola: olsun AE; vāşıl ola: +bi-minnehī ve keremihī.

³⁷ ammā: ve AE.

³⁸ kemter ü: -AE.

³⁹ Bu kelimedenden sonra gelen ve altını çizdiğimiz bölüm AE nüshasında büyük oranda farklı olup şöyledir: Hızrī-i dil-teşne-i 'irfān ol fermān-dih-i ins ü cān ve şāhib-ḳırān-ı zemīn ü zemān a'nī şūltān ibn şūltān Sūltān Süleymān ḥalledallāhu mülkehū (Allah mülkünü ebedi kılsın) ḥazretlerinüñ ḥazīne-i maḳsimü'l-erzāḳından mā-ḳasem olan cihet-i mu'ayyene ile ḳanā'at idüp **beyt:**

- [Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

e Kimse bābın dögmeyüp iḥsān için

n Dökmez idüm yüz şuyın bir nān için

Şa'nī kendü 'ālemümde ve kār u demümde olup kelime-i "İḥvānu ḥāze'z-zemāni cevāsīsü'l-'uyūbi" (Bu zamanın dostları ayıpların casuslarıdır) kelimesiyle 'amel idüp bu zemānenüñ şol nāme gibi iki yüzlü ve ḥāme gibi iki dillü bī-vefā yārenlerinden ḳaç-ı iḥtilāt idüp lāle gibi dāğ-ı Mḫrāḡı baḡruma urmuşdum. Zīrā zamān-ı esbaḳda ḡaflet ü cehlden [AE 2^b] ḥüner-i şamti sehl şanup bir şeḡāl-i nā-bekār u rübāh-ı ḥilekār ile cüzvī müddet ülfet itmekle küllī mazarratın ḡörmüş-idüm, la'netullāhi 'aleyhi ve mişliḥi ilā yevmi yub'aşun (Allah'ın laneti onun ve onun gibilerin üzerine kıyamet gününe kadar olsun). Lā cerem **beyt:**

m [Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

m Her ki-rā esrār-ı kār āmühtend

e Mühr gerdend ü dehāneş dühtend

(Her kim sırları öğrendi, mühürledi ve ağzını kapadı.) muḳtezāsınca zebānuma mühr-i süküt urup müşāhede-i esrārullāh ile mebhüt idüm.

⁴⁰ "Bazı zehrin müdohāzereyi Maḳsimü'l-erzāḳından mā-ḳasem olan cihet-i mu'ayyene ile ḳanā'at idüp **beyt:**

eylemeyüp kaç-ı inbisât idüp lāle gibi dāğ-ı ferāğı bağruma urup gönçe-i pür-
hün gibi dem-beste ve mir'ât-i sikeşte gibi kimseye şüret-i ülfet göstermeyüp
her vech-ile kendü hālümde kār u demümde olup sāmīt olmağla keyfiyyet-i
aḥvālūme ve kemmiyyet-i mā fi'l-bālūme kimsenüñ şu'urı vü vuḳūfı olmayup
ebnā-yı cinsden geçen şol⁴¹ tabī'atleri nā-mevzūn u fikretleri azğun [V 36^b] ve
imlaları bozğun yārānuñ ba'zı ehl-i buğzı ki kuvvet-i irtişā-y-ile nā-sezā
oldukları mesnede ittikā idüp ehl-i şadr olmağla 'ālem yanlarında bī-ḳadr
olmuşdur ve cevfi-i dimāğları bād-ı gurūr-ile ṭolmuş ve tabī'atleri pür-fesād
olmuşdur. **Beyt:**

[Fā'ilatün fā'ilatün fā'ilün]

Kār-ı pākān-rā kıyās ez-hod me-gir

Gerçi bāşed der-nibişden şir u şir⁴²

nüktesinden⁴³ bī-ḥaberler. Bu faḳīre dāyimā bilā-sebeeb ta'n-ı bīhūdeleri ta'ab
virürdi.⁴⁴ “*Se-ye'ti zemānin 'alā ümmetī himmetühüm buṭūnuhüm dīnühüm
derāhimühüm⁴⁵*” hadīsi şānlarında muḥaḳḳak olup⁴⁶ zer-perest oldukları
hayşiyyet ile kemāl-i 'irfāndan bī-behre ḳalup⁴⁷ “*Yā ḥasreten 'ale'l-'ibādi mā
ye'tihim min resūlin illā kānū bihī yestehzi'ün⁴⁸*” āyet-i kerīmesine mazhar
düşen nādānlaruñ cehllerinden ehl-i dillere [AE 3^a] olan 'adāvetleri 'uyubın
mey gibi yüzlerine urup⁴⁹ āyine gibi şekillerine göre şüret göstermek-içün
yārān-ı 'irfāna efsāne yüzinden rindāne dāstān-ı ḥoş-makāl ve şebistān-ı ḥayāl
resminde ve tarzında kān-ı dilden ḳazup ve yazup 'ibret-āmiz ü ḥayret-engiz
bir kitāb-ı müsteṭāb eyledüm⁵⁰ ve ismini **Erkāniyye** söyledüm.⁵¹ *Ve billāhi't-
tevfiku.*⁵²

Fe-ammā evvelā⁵³ bu mūr-ı ḥaḳīr *ke-riclin min cerād*⁵⁴ ol Süleymān-
nihād u Ḥusrev-dāniş ü dād, mihr-i sipihr-i burc-i evliyā⁵⁵ Ḥusrev⁵⁶ Paşa

⁴¹ şol: -V.

⁴² “Her ne kadar aslan ve süt aynı yazılrsa da sen temiz kişilerin işini kendine kıyas tutma.”

⁴³ nüktesinden: +ve remzinden AE.

⁴⁴ virürdi: virüp AE.

⁴⁵ “Zaman gelecek ümmetimin himmeti, karınları; dini, paraları olacak.”

⁴⁶ olup: +ve AE.

⁴⁷ ḳalup: +āyet AE.

⁴⁸ “O kullara yazıklar olsun! Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı” (Yasin, 36/30).

⁴⁹ urup: +ve AE.

⁵⁰ eyledüm: idüp AE.

⁵¹ söyledüm: didüm AE.

⁵² “Ve Allah'ın yardımıyla...”

⁵³ evvelā: -AE.

⁵⁴ “çekirge ayağı mesabesinde”

⁵⁵ evliyā: +a'nī ḥazret-i AE.

⁵⁶ Ḥusrev: Ferhād AE.

*refe'allāhu kadrehū ve şereha şadrahū ve tavvele 'umrehū*⁵⁷ hazretlerinin huzūr-ı fāyizü'n-nūrlarına getürdüm. Bu ümîd-ile ki gördüm ol hazretün bāb-ı Hāḡ gibi kapusunda kimseye redd ve nazar-ı bed yokdur. Ve zāt-ı şerifleri⁵⁸ temām derecede gönüller Ka'besinün tavvāfı ve nuḡūd-ı kelāmün şarrāfidur.⁵⁹ Tā kim bu dürer-i āb-dār-ı pür-ḡikmet ü gurer-i şāh-vār-ı pür-ibret manzūmesi sem'-i iltifātlarına lāḡıḡ olup bu bahāne ile şāhāne ināyetlerine mazḡar-ı vāḡı' olam.⁶⁰

Bāb-ı maḡālāt-ı hikāyet ü faşl-ı muḡaddemāt-ı rivāyet budur ki⁶¹ bir gice kāşānemde ya'nî ḡam-ḡānemde oturup levḡ-i maḡfūz-ı ḡātıra, meşṡur u mektüb defātire gibi dīde-i mülāḡaza ile nazar kı lup gözler idüm ki 'acabā bu ṡarab-ḡāne-i fānī vü zārab-ḡāne-i kānīde bir kıymetlü cevher ve raḡbetlü sīm ü zer [AE 3^b] var mıdur ki üstād-ı sikke-zen-i sūḡan-ı devrānī şāḡib-iyār-ı me'ānī huzūrına getürmemiş ola deyü **ḡıṡ'a**:⁶²

[Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Deḡāyık 'ālemini zerre zerre

Aradum ḡomadum bir berg-i terre

Dirḡā bulmadum bir söz ki andan

ḡafı ḡalmış ola şerḡ ü beyandan

Çün bu māli-ḡūlyā-y-ile ve ḡām sevdā-y-ile fikrüm 'acz 'ālemine ve ḡayret maḡāmına irişdi, bu nevmīdlikden ḡönlümü kayḡu⁶³ ve gözlerümü uyḡu aldı. Murḡ-ı revānum mişāl 'ālemine ṡayerān ve ḡayāl iḡlīmine seyerān eyledi. Nā-ḡāḡ kendüzümü 'ālem-i rü'yāda bir dil-keş ü ḡurrem şahrāda seyreyledüm ki āteş-i lāleleri āh-ı şādıḡān gibi sūzān ve çemenleri üzre jāleleri eşk-i 'āşıḡān gibi rīzān olmuş; zemīni çerāḡ-ı mīhrden münevver⁶⁴ ve āb u hevāsı misk-i nābdan mu'aṡṡar. Bu şahrā-yı dil-küşāda, mişli bulunmaz dünyāda, bir dırāḡt-ı 'ālī bitmiş ve devḡası 'ālemleri ṡutmuş, temām on iki budaḡı ve her budaḡında⁶⁵ otuz⁶⁶ yapraḡı var ve⁶⁷ her bir yapraḡının bir yanı sefid ü bir yanı siyāḡ; tesbīḡi *Lā ilāhe illallāh*.

Fe-ammā, bu dırāḡt üzerinde niçe biñ dürlü mīveler bitmiş ve üzerinde⁶⁸ reng reng ḡuşlar yuvalar ṡutmuş, bu mīvelerden yirler; [AE 4^a] ne bu mīveler

⁵⁷ *refe'allāhu kadrehū ve şereha şadrahū ve tavvele 'ömrehū*: edāmullāhu te'ālā AE.

"Allah kadrini yüceltsin, ḡönlünü ferahlatsın ve ömrünü uzun kılsın."

⁵⁸ zāt-ı şerifleri: tāb'-ı ḡüher-sūḡanları AE.

⁵⁹ gönüller ... şarrāfidur: nuḡūd-ı kelāmün şarrāfı ve gönüller Ka'besinün tavvāfidur AE.

⁶⁰ olam: +hikāyet AE.

⁶¹ budur ki: +bu efkār-ile AE.

⁶² ḡıṡ'a: beyt AE.

⁶³ kayḡu:-V.

⁶⁴ mīhrden münevver: V.

⁶⁵ budaḡında: yapraḡında: V.

⁶⁶ otuz: otuzar AE.

⁶⁷ ve: - AE.

⁶⁸ üzerinde: üzerine AE.

eksilür ve ne bu kuşlaruñ tama'ları kem olur. Ve güçlüsi za'îf olanı urup deper, loğmasın ağzından çapar. Bu 'acâyib hikmete mütehayyir çaldum, ma'nâsın mülâhaza eyleyüp bildüm. Andan bir miqdâr ilerü gitdüm, dil-keş ü münakkaş bir hişâra yitdüm. Burc u bârûsı la'l ü [V 37^a] cevherden ve dîvârınuñ yapısı sîm ü zerden idi. Çapası 'arifler çalbi gibi küşâd, üzerinde yazılı "*Lem yuhlak mişluha fi'l-bilâd.*"⁶⁹

'Aceb bu ne hurrem-âbâd olur, nice bilsem ve kimden istifsâr kılsam diyü biraz turup sağ u şola ve her yola nigerân iken nâ-gehân⁷⁰ çarşumdan bir civân-ı mâh-ruhsâr u dil-ğâh-ı çâpük-süvâr çıkagelüp baña selâm virdi. Ben dağı feth-i kelâm idüp didüm: "Billâhi iy yâr! Bu ne diyâr olur kim 'ömrüm içinde bunuñ gibi şahrâ-yı zibâ vü çal'a-yı dil-küşâ ve hâdişe-i 'uzmâ görmüş degülem." Pes ol civân-ı hoş-liğâ didi kim: "Bu çal'aya Câbelkâ⁷¹ dirler ve bu şahrâ küh-ı Kâf etegidür. Bu çal'anuñ dağı, Şâh-ı Nâm-dâr dirler bir şehriyâr, begidür. Ben anuñ muçbil hizmet-kârı ve temâm genc ü mâlı elümde hazîne-dâriyam. Baña⁷² Hayâl Ağa dirler, çün yanuma yetişdüñ bil ki murâduña irişdüñ.⁷³" Ve eyitdi: "Egerçi bir ğarîbsin lîkin şüretde 'âkil ü lebîbsin ve sîretde fâzıl u edîbe beñzersin. Gel benümle seni sultâna buluşdurup didâr görüşdüreyin. [AE 4^b] Şehr ü diyârımız ve yoğ-ile varımız seyrân ve ğam-ğın göñlüñi şâdân eyle."

Andan ben eyitdüm: "İy Hayâl Ağa! Devletlü başuña gün toğa, şîrîn sözüñ beñzer bal-ile yağa, bu diyâr-ı ğurbetde⁷⁴ senden dönüşüm ve ğayr-ile konuşum yokdur, fermân senüñdür." diyü yanına düşüp hişâra bile gitdüm. Çün Hayâl Ağa-y-ıla⁷⁵ sultânıñ sarâyına yetdüm, baña eyitdi: "Evvel saña sultânıñ hazîne-i mâlın ve esrâr u ahvâlin seyrân itdüreyin ki ahvâl-i 'acîb ü minvâl-i ğarîb göresin ve esrâra muçtalî' olup kendü vü hâlüñi hoş görüp yirüñde ebsem çurasın."

Hemân-dem bismillâh diyüp Hayâl Ağa-y-ıla biñ havf u recâ-y-ıla⁷⁶ hazîne-i şehriyâra vü defîne-i Nâm-dâr'a bile girdüm. 'Aqlumı başuma dirdüm. Hazînenüñ sağ cânibine nazar kıldum,⁷⁷ gördüm ki⁷⁸ altundan iki kıç'a müdevver⁷⁹ suffalar⁸⁰ düzilmiş, tertîb ü tezhîbinde cânlar ezilmiş. Birinüñ üzerinde "*şafırâ'u fâki'un levnuhâ tesurru'n-nâzirîn*"⁸¹ şaru 'imâmelü bir Cühüd, 'ucb ü kibr-ile mânend-i Nemrüd ve birisinüñ üzerinde bir papaz-ı imân-güdâz

⁶⁹ "Onun gibi hiçbir şey bu ülkelerde yaratılmamıştır."

⁷⁰ nâ-gehân: nâğâh AE.

⁷¹ Tasavvufta çeşitli anlamların sembolü olarak kullanılan, surlarla çevrili efsanevî iki şehirden biridir.

⁷² baña: benim aduma AE.

⁷³ irişdüñ: yetişdüñ: V.

⁷⁴ diyâr-ı ğurbetde: diyârda AE.

⁷⁵ Hayâl Ağa-y-ıla: +biñ havf u recâyı AE.

⁷⁶ Hayâl Ağa-y-ıla biñ havf u recâ-y-ıla: - AE.

⁷⁷ kıldum: urdum AE.

⁷⁸ gördüm ki: +kızıl AE.

⁷⁹ müdevver: +mânend-i mihr-i enver AE.

⁸⁰ suffalar: suffâ-i zibâ AE.

⁸¹ "Rengi parlak sarı, bakanların içini açan..." (el-Bakara, 2/69).

be-gâyet kurnaz oturur, karşılarında niçeler ayağın turur. Andan dönüp hazinenün şol [AE 5^a] cānibine nazar kıldum; gördüm bir şuffa ak gümüşden ve bir şuffa kızıl bakırdan düzilmiş, bunların dağı mülazemetine niçeler düzilmiş. Ammā gümüşden olan şuffa üzerinde degirmi yüzlü, müferrih sözlü, sikkesüret, şahib-‘izzet bir şeyh oturur, liķā-yı feraḥ-baḥşı gönülden kayguyı⁸² götürür. Mürîdleri bî-hadd ü muhibleri bî-‘add. Ve bakırdan olan şuffa üzerinde bir ḥarîf-i bed-lehçe ki şatsaḥ sekiz kendüsi gibi ancaḥ ider bir aḳçe, bir yektā-yı rüzgār u bî-nevā-yı nā-bekār oturur bir niçe müflis ü cimāre, ol dağı çeküp kenāre muşāḥabet ider.

Hemān-dem ki bunları gördüm,⁸³ elüm elüme urdum ve⁸⁴ müteḥayyir olup turdum. Eyitdüm: “Billāhi iy Ḥayāl Ağa, kemāl-i luṭfuñdan baña bu eşkāl-i ‘acib ü aḥvāl-i garîbden ḥaber vir.⁸⁵ Bunlar kimlerdür ve bunda ne mühim için tururlar. Andan Ḥayāl Ağa işāret idüp didi kim: “Bunlar pâdişāhumuzuñ ḥāşşa vü mergüb ve cümleden maḥbüb u maṭlüb muşāhibleri ve kār-sāz u şifā-sāz ṭabibleridür. Bir dem ü bir sâ‘at bunlarsuz olmağa ṭāḳat u fermān⁸⁶ yoḳdur. Erkān-ı devlet ü a‘yān-ı salṭanat bunların cān u gönülden muhibleri vü⁸⁷ bendeleridür. Kaçan-kim içlerinden birisi ma‘zül [AE 5^b] u bīmār vāḳi‘ olsa bunların dem ü kademleri berekātında ve yümn-i ‘ināyetinde eger ma‘zül ise maṇşüb ve bīmār ise zaḥmeti meslüb olup tīmāra vāşıl belki her murādı ḥāşıl olur. Mecmū‘-ı vüzerā vü ümerā ve ağalar u kādīlar ve defret-dārılar u şubaşılar [V 37^b] ve sâ‘ir leşker ü sipāh belki her kāsib ü renber ü fellāh-ı güm-rāh biñ miḥnet ü meşāḳḳat ve nāle vü āh ile gice vü gündüz bunların ḥıdmet ü mülazemetinde zāyirān-ı Ka‘be-i ḥarem ü ḥāciyān-ı kıble-i muḥterem gibi teveccüh-i tām birle meşgüller ve rāh-ı ḍalāletde şān-kim güllardur.⁸⁸ Ḥuşuşā ol başdağı altun şuffa üzerinde oturan şaru ‘imāmelü Cühūd-ı fi‘l-Şemūd u Zātü’l-vuḳūd kim görürsin pâdişāhumuzuñ baş ṭabibi ve cān-ı ‘azizi gibi ḥābibidür, ḥazīne-i ḳalbinde anuñ miḥnetden⁸⁹ gayrı raḳibidür. Kendüye maḥşüş-ı tāmmesi olduğı ḥayşiyetden iştiḥār-ı⁹⁰ ‘unvān için adını Sulṭāniyye ḳomışdur. Umūr-ı cumhur-ı memālik-i maḥrūsesin buña tefvīz ü taḳyīd⁹¹ eylemişdür. Ḥaḳḳā ki bu güm-rāhuñ fenn ü şān‘atında hezār hezār Eflāṭun⁹² u Aristo⁹³ [AE 6^a] mülzem⁹⁴ ve ḳudret ü ḥikmetinde biñ biñ Soḳrat⁹⁵ u Buḳrat⁹⁶ lā-yefhemdür. Bir gün ki sulṭān ve erbāb-ı dīvān bunuñ yüzün görmeseler ve

⁸² kayguyı: - V.

⁸³ gördüm: +ve AE.

⁸⁴ elüm elüme urdum ve: vālih ü AE.

⁸⁵ vir: +ve AE.

⁸⁶ fermān: mecālī AE.

⁸⁷ ve: +bu V.

⁸⁸ güllardur: +der-sifāt-ı sulṭāniyye AE.

⁸⁹ miḥnetden: muḥabbetden AE.

⁹⁰ iştiḥār: +nām u: AE.

⁹¹ taḳyīd: taklīd AE.

⁹² İslām felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur.

⁹³ İslām felsefesi üzerinde önemli etkileri olan bir başka İlkçağ Yunan filozofudur.

⁹⁴ mülzem: -nādīm V.

⁹⁵ Antik felsefede önemli bir dönüşüm gerçekleştiren Yunan filozofudur.

⁹⁶ Tıbbın babası sayılan İlkçağın en ünlü hekimidir.

bir sâ'at bile oturup tırmasalar gamdan beñizleri şararur ve guşşadan gönülleri kararur. Dünyâ-yı vâsi' başlarına dar ve Hağ'dan mâ-ķasem olan-ile ķāni' olmayup işleri zār olur. Fe-ammā ol-dem ki bunlaruñ birisine meyl ü muħabbet yüzün gösterüp münāsebet eylese feraħdan gül-i sūrī gibi gülmekden ağzı yumılmaz ve ħarekāt-ı nā-hem-vār izhār ider kim hīç bir vech-ile umılmaz. **Ķıṭ'a:**⁹⁷

[Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Didi Behlül⁹⁸ Hārünü'r-Reşid'e⁹⁹

Ṭama' ṭamu şifāṭıdur kişide

Eline girse vāfir sīm-ile zer

Muħaşşal dīnden imāndan çıkar er

Neşr: Ve daħı'ilm-i nār-ı necātda şunuñ gibi māhir kāfirdür kim da'vet ü teşhīr niyyeti birle dāyireye girüp füsün-kārlıg-ıla¹⁰⁰ kaçd eyledügi dem, ķādirdür kim şol serā-perdeler içre¹⁰¹ yüzlerin güneş görmez ve dāmenlerine bād-ı şabādan gāyır el urmaz Şāniye-yi Meryem-i Şafiyye¹⁰² ve Rābi'ā-yı 'Adaviyye¹⁰³ mişüllü muħaddere nāzeninleri ve düşize ħūru'l-īnleri sühte-i nār-ı iştıyāk u şifte-i ķurb-ı ihtirāk idüp ħarem-i ĩşmetden **[AE 6^b]** serv-i sehī gibi başı taşra eyleye. Ve daħı¹⁰⁴ şol sālīk-i esrār, Mālik-i Dīnār¹⁰⁵ mānendi geçen meşayih-i şavma'a-nişinleri çok demler olur kim iblīs gibi vesvās-ı pür-telbīs ile ṭarīķ-i Hağ'dan çıkarup¹⁰⁶ seyr-i melekūt eylerken tesvīlāt-ı şeytānī birle kendüye mürīd ü muħib idinüp mertebe-i nāsūta indürüp zühdi bināsın ħarāb ve imānı şafāsın yebāb eyler. Ve daħı ehl-i cūd u sehā-y-ıla¹⁰⁷ tırur oturmaz ve yanlarına gelse daħı bir zamān tırur. 'Ālem ħalkı¹⁰⁸ ayağına gelür, bu, kimseye varmaz ve ekşer-i evkāt şol zelle-bend olan ħasīsler-ile hem-dem ve riyā-ħorlarla maħremdür. Ĥālīķu'l-enām Ĥazret-i¹⁰⁹ Muħammed

⁹⁷ Ķıṭ'a : - AE.

⁹⁸ Şahsiyeti meçhul sūfi ve hakīmdir. Künyesi, Ebû Vüheyb b. Amr b. el-Muğire el-Kūfi es-Sayrafi'dir (ö. 183/799 [?]).

⁹⁹ Abbāsī halifesidir. Künyesi, Ebû Ca'fer Hārūn er-Reşid b. Muhammed el-Mehdī-Billāh b. Abdillāh el-Mansūr'dur (ö. 193/809).

¹⁰⁰ füsün-kārlıg-la: efsün-kārlıg-la AE.

¹⁰¹ içre: içinde AE.

¹⁰² Hz. İsa'nın annesi. İslām'da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilmiştir.

¹⁰³ Basralı kadın sūfidir (ö. 185/801 [?]). Tasavvuf kaynaklarında nāsikāt, sālīhāt, mütezehhidāt diye anılan kadın sūfiler arasında en meşhurdur.

¹⁰⁴ daħı: -AE.

¹⁰⁵ İlk zāhidlerdendir. Zühd ve takvānın icaplarını yerine getirip bu esasları halka anlatmaya çalışmıştır.

¹⁰⁶ iblīs gibi vesvās-ı pür-telbīs ile ṭarīķ-i Hağ'dan çıkarup: -V.

¹⁰⁷ ehl-i cūd u sehā-y-ıla: cūd u sehā ehli birle AE.

¹⁰⁸ ħalkı: - AE.

¹⁰⁹ ħazret: -AE.

‘*aleyhi’s-selām* ümmetlerin bunuñ şerrinden ve zararından rahmeti ve ‘ināyeti penāhından¹¹⁰ maḥfūz u maşūn eylesin. Āmin, yā Rabbe'l-‘ālemīn.

İkinci şuffada oturan kızıl beñüzlü ve şeytān izlü papaz-ı imān-güdāz ki görürsin be-ğāyet siḥr-bāz u ḳurnaz-ı nā-bekārdur.¹¹¹ Firengistān pādişāhınuñ yarar u nām-dār başı berāberi ihtiyār kimesnesidür.¹¹² Sakız u Françe vü Venedik illeri Ḳızilelma’ya degin taḥt-ı ḥükümetinde olup içlerinde başka [AE 7^a] sikkesi yürür, adı¹¹³ oḳunur kimesnedür.¹¹⁴ Āyīn-i¹¹⁵ ‘İsā’da olan ehl-i çelipānuñ başı vü buğı ve deyr-i cihān şuret-perestlerinüñ ulu müğıdur. Ve Ḳızilelma’nuñ Rīm papası gibi niçe niçe¹¹⁶ nāsı, vesvāsı birle mürıdi idinüp başında ḥaçın ve elinde¹¹⁷ ‘aşāsın götürdüp kendüyi boyunlarında ḥaç ve ḳoyunlarında büt gibi¹¹⁸ ḥıfz itdürmişdür.¹¹⁹ Fe-ammā: [V 38^a] pādişāhumuz ile mābeynlerinde işlāḥ-ı memālik için muşālahat yüzinden balyozlık ṭarīḳiyle bunda ṭurupdur.¹²⁰ Bunda olduğı zamānda memālik ü mülk, naẓm u intizām üzere olup kimseye¹²¹ ḥalel gelmez.¹²² Ammā bu kāfir dağı faẓl u kemāilde¹²³ belki ḳıl ü ḳāilde Şaru Cühūd’dan mişḳāl-i zerre kem ü eksük degüldür. Laṭifeleri barışur, birbirine büzilür ve her esrāra düzilür. Bunuñ dağı pādişāhumuza küllī münāsebeti ve rüḥānī muşāhabeti vardır.¹²⁴ Her vech-ile yanında rağbetlü ve her bābdan ḥürmetlü vü ‘izzetlü kimesnedür. Mecmū‘-ı ekābir ü ‘a’yānı kendüye uydurup ve niçe niçe “*menem diger-nişt*”¹²⁵ diyenleri¹²⁶ dīnine döndürüp ḳapusında¹²⁷ mübtezel ve Frengī marāza mübtelā ḳılmışdur.

Ammā ol gümişden olan şuffa üzerinde oturan ‘azīz-i ḥoş-lehçe -kim görürsin adına Akça Şeyḥ dirler- aşlda vaṭan-ı aşlısi Gümüş-nām [AE 7^b] ḳaşabadandır. Efvāḥ-ı ‘ālemiyānda ve elsine-yi cihāniyānda Akça Şeyḥ dimekle mezkūrdur. Pādişāhumuza¹²⁸ cān u dilden mürıd-i irādet-peẓir¹²⁹ olmışdur, muḥabbeti birle ḥazāine-i ḳalbi ṭolmışdur. Bu fırḳanuñ ser-defteridür

¹¹⁰ penāhından: penāhında AE.

¹¹¹ be-ğāyet ... nā-bekārdur: -AE.

¹¹² +mecmū‘ AE.

¹¹³ adı: idi: V.

¹¹⁴ kimesnedür: -AE; +tamām AE.

¹¹⁵ āyīn-i: dīn-i AE.

¹¹⁶ niçe: -AE.

¹¹⁷ elinde: öñince AE.

¹¹⁸ boyunlarında ḥaç ve ḳoyunlarında büt gibi: ḥaç gibi boyunlarında ve put gibi ḳoyunlarında AE.

¹¹⁹ ḥıfz itdürmişdür: götürdüp gice ve gündüz kendüye perestiş itdürür AE.

¹²⁰ ṭurupdur: durur AE.

¹²¹ kimseye: kimesneye AE.

¹²² ḥalel gelmez: gelmez ḥālel AE.

¹²³ kemāilde: kemālin AE.

¹²⁴ vardır: +ve AE.

¹²⁵ menem diger-nişt: benim AE.

¹²⁶ diyenleri: +bu mel‘ün AE.

¹²⁷ ḳapusında: bāb-ı mülāzemetinde AE.

¹²⁸ pādişāhumuza: pādişāhumuzuñ AE.

¹²⁹ irādet-peẓir: irādet-peẓiri AE.

ve bu zümrenüñ sālār u serveridür.¹³⁰ Hānkāh-ı esvāk-ı deverānda felek-i devvār gibi muttaşıl gerdişde ve çarh-ı bî-ķarār gibi müdām cünbişdedür. Hālde genc-i nihān u ķalde pehlevān-ı cihāndur. Pādişāhumuzuñ ekşer-i evķāt muşāhabeti bunuñladur. Belki Şaru Cühūd ve Kızıl Papaz beşir eyledügi meşālihi ve sāyir kazāyāyı bu dahı dilek ider ve huşūlin vuşūle getürmege ķādirdür.¹³¹ Degme kerre bir sözü iki olmaz. Vüzerā vü ümerā ve ķuzāt u müderrisīn ve sāyir a'yān-ı güzīn bunuñ bāb-ı sa'adet-me'ābi toprağın iksir-i 'ināyet¹³² bilüp bir kerre nazār-ı himāyetine mazhār olmaķ recāsıyla yüzlerin yire ve ellerin göge götürüp¹³³ yā Kāziye'l-hācāt ve yā Refi'a'd-derecāt!¹³⁴ Sen elümüz tut, diyü du'ālar idüp ve bi'l-cümle¹³⁵ kendüyi ulu ziyāret-gāh u ķible-i¹³⁶ hācet-gāh idinmişlerdür. İblis-i pür-teblis kendi¹³⁷ veyāhūd mişlidür.¹³⁸ Mürīdlerin tarīķ-i hākdan çıkarup¹³⁹ rāh-ı dālālete vü vādī-i nedāmete¹⁴⁰ düşürmişdür. Ve¹⁴¹ degme kimesneleri kendü hālvat-i hāşşasında¹⁴² [AE 8^a] şoħbetine mahrem eylemez. Tālibleri çok riyāzet ü meşāķķat çekmek gerekdür ki huşūrına yol bula.¹⁴³ Eyyāmda bir kerre taşra çıkup bāzār-ı cihānı geşt eylemek¹⁴⁴ ķaşd eylese bāzārūñ mecmū'-ı hāceleri ve baķķāl u 'aττārları ve sāyir eşnāfi dükkānlarına¹⁴⁵ zīb¹⁴⁶ ü zīnet virüp¹⁴⁷ şeyh efendi şāyed benüm dükkānuma gele, 'ayn-ı i'tibār ile nazār kıla ve āşār-ı enzār-ı şeref-baħşından¹⁴⁸ istiftāh-ı ebvāb-ı bey' ü şirā idinmege 'ālī himmetin ricā iderler. Ve her biri, n'olaydı şeyh efendi hāzretleri benüm dükkānuma gelüp¹⁴⁹ 'ālī nazār kılaydı, diyü ķudūmına envā'-ı hāsetler ve minnetler¹⁵⁰ çekerler. Şeyh efendi¹⁵¹ her ķanķısınuñ dükkānına toğrılıp varsa¹⁵² ismi fülānū'd-dīn olup cümleñüñ¹⁵³ üzerine taşaddur ider.¹⁵⁴ Ve beyne'l-a'yān¹⁵⁵ müşīrun bi'l-benān

¹³⁰ bu fırķanuñ ser-defteridür ve bu zümrenüñ sālār u serveridür: bu zümrenüñ sālār u serveridür ve bu fırķanuñ ser-dār u ser-defteridür AE.

¹³¹ getürmege ķādirdür: getürür AE.

¹³² 'ināyet: devlet AE.

¹³³ yüzlerin yere ve ellerin göge götürüp: ellerin göge yüzlerin yire sürüp AE.

¹³⁴ u yā refi'ü'd-derecāt: -AE.

¹³⁵ du'ālar idüp ve bi'l-cümle: -AE.

¹³⁶ ķible-yi: -AE.

¹³⁷ kendi: kendözi AE.

¹³⁸ mişlidür: 'aynidür AE.

¹³⁹ çıkarup: ırup AE.

¹⁴⁰ ve vādī-yi nedāmete: -AE.

¹⁴¹ ve: +şöyle müstağnī giçer ki AE.

¹⁴² hāşşasında: hāşşasına ve AE.

¹⁴³ tālibleri ... yol bula: -AE.

¹⁴⁴ eylemek: eylemege AE.

¹⁴⁵ dükkānlarına: dükkānların AE.

¹⁴⁶ zīb: pür-zīb AE.

¹⁴⁷ virüp: idüp AE.

¹⁴⁸ şeref-baħşından: şerīfinden AE.

¹⁴⁹ gelüp: geleydi ve AE.

¹⁵⁰ ve minnetler: -AE.

¹⁵¹ şeyh efendi: -AE.

¹⁵² toğrılıp varsa: varup AE; +bir dem otursa cümleñüñ mefharı ve mu'teberi olup AE.

¹⁵³ cümleñüñ: sāyir yoldaşları AE.

¹⁵⁴ ider: +ve sūz u sāz anuñla olur AE.

olur. Bu ‘azîzlerüñ¹⁵⁶ ismini ehl-i cihân vird-i zebân ve zikrini ğidâ-yı dil ü cân idinüp hâlis ü muhlis mürîdleri ve muhibleridür.¹⁵⁷ Dîn ü imânların yolunda der-bâht itmişlerdür.¹⁵⁸

Ve ol bakırdan olan şuffa üzerinde oturan herîf-i mendebür ismine daħı Manķur Aĝa dirler. Egerçi sikke vü şüretde bed-lehçe kimesnedür velâkin iş-bu Aķça Şeyh’üñ hizmetinde sâkin [V 38^b] ve işine vü yumuşına varur gelür. Mürîdi vü hizmet-kâr-ı¹⁵⁹ kâbili ve muhâdeşe-i¹⁶⁰ muhâtab-ı kâmilidür. Aşlda mevlidi ve mesken-i me’lûfi bakır küresidür. Püte-yi nâr-ı muhâbbetde süzilüp¹⁶¹ kâl olmuşdur¹⁶² ve cisminden¹⁶³ dâĝ-ı felâket urmuş ve çok şehr ü vilâyet görmüş [AE 8^b] bir seyyâh-ı lâ-mekân ve bir fellâh-ı bî-hânümândur. Fe-ammâ şimdiki hâlde dünyâ varlığın ‘aynına almaz ve bulduĝın ĥora geçürür,¹⁶⁴ bir pul gerüye¹⁶⁵ şalmaz. Muşâhabeti miskînler ile ider, terk ü tecrîd ehli bir kalendar¹⁶⁶ geçer.¹⁶⁷ İbtidâ seyr ü sülûkında bu şehrüñ¹⁶⁸ bâzâr başısına gelüp intisâb idüp yumuş oĝlanlığın ider,¹⁶⁹ bâzârlığa müte‘allık eger bir pullık turpa ve tereye ve bi’l-cümle her nereye gönderdiyse boş gelmeyüp¹⁷⁰ başarduĝın¹⁷¹ ve şüret-i hâlin göricek temâm mertebede¹⁷² mu‘temedün ‘aleyh idinüp dükkânı içinde mecmû‘-ı esbâb u metâ‘ına karışdurup bey‘ u şirâ hesabında¹⁷³ buçuĝa ve bir fülusa varınca hesabın şaklayup maşlahat-güzârlık ‘arz

¹⁵⁵ ve beyne’l-a’yân: -AE.

¹⁵⁶ ‘azîzlerüñ: şeyhüñ AE.

¹⁵⁷ muhibleridür: +hânümânların ve AE.

¹⁵⁸ itmişlerdür: +Nazm:

[Mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün]

Degül rahmâni hep şeytânilerdür

Kimi lûtî kimisi zânîlerdür

Đalâlet içredür bunlar mü’ebbed

Ķalupdurlar tãmu içre muħalled AE.

¹⁵⁹ vü hizmet-kâr-ı: -AE.

¹⁶⁰ muhâdeşe-yi: -AE.

¹⁶¹ süzilüp: süzüp AE.

¹⁶² olmuşdur: olmuş AE.

¹⁶³ cisminden: cismine AE.

¹⁶⁴ ĥora geçürür: yer AE.

¹⁶⁵ gerüye: -AE.

¹⁶⁶ kalendar: kalendar-meşreb AE.

¹⁶⁷ geçer: geçinüp AE; +bu ebyât-ı pür-nikâti hâline münâsib dâyimü’l-âvân vird-i zebân idinüp oķur ve ĥoş zevķ u neşât-ile rakş u semâ‘ urur.

[Fâ’ilâtun fâ’ilâtun fâ’ilâtun fâ’ilun]

Ķün tecerrüd ehliyem ben mülķ ü mâli neylerem

Tâ koyam anı yıĝup oĝlum uşaĝum yolına

‘Âlemüñ sîm ü zerin hem mülķ ü mâlin ser-te-ser

Ben Fenâ’î kômışam kîr ü tãşaĝum yolına AE.

¹⁶⁸ şehrüñ: şehre gelüp AE.

¹⁶⁹ ider: idüp AE.

¹⁷⁰ boş gelmeyüp: -AE.

¹⁷¹ başarduĝın: başarup AE.

¹⁷² temâm mertebede: -AE.

¹⁷³ şirâ hesabında: şirâda AE.

eylemenin¹⁷⁴ pâdişahumuza i'lam idüp terbiyet-i tammesi berekâtiyla pâdişahumuz¹⁷⁵ dağı hazînesine dâhil idüp şaff-ı ni'âlde Aqça Şeyh'ün huzûrında ve hizmetinde fermân-ber olup tûrmuşdur. Bu dağı aşlına lâyıq ve şekline mu'tâbık kîse-berler ve kumâr-bâzlar¹⁷⁶ ve müflis ü cimâre tâyifesiyle¹⁷⁷ yoldaş u hâldaş geçer, nikbeti kâllâşdur. Âvârelik erkâmı çehre-i bî-behresinde¹⁷⁸ terkîm ve bî-nevâlık ersâmı cebîn-i hazîninde¹⁷⁹ tersîm olmuşdur,¹⁸⁰ [AE 9^a] bir gedâ-yı bî-nevâdur. Muşâhibleri kendüden aqqar ve kıymet ü behâda¹⁸¹ ebterlerdür.¹⁸² Ve âhirü'l-emr Hayâl Ağa¹⁸³ banâ naşîhat idüp didi ki:¹⁸⁴ **Beyt:**

[Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]

1 Tarîk-i haqqda yûri pâk-bâz ol

Du'acı bir fakîr ü bî-niyâz ol

2 İgen dağı bulara olma tâlib

Degülseñ ger tarîk-i haqqda kâzib

3 Bular şâhân-ı dehrün kuvvetidür

Ğazâ yolında bezl ü himmetidür

¹⁷⁴ maşlahat-güzârlık 'arz eylemenin: hüsn-i istikâmetin AE.

¹⁷⁵ pâdişahumuz: pâdişahum V.

¹⁷⁶ kîse-berler ve kumâr-bâzlar: kumâr-bâzlar ve kîse-berler AE.

¹⁷⁷ tâyifesiyle: birle AE.

¹⁷⁸ çehre-yi bî-behresinde: yüzinde AE.

¹⁷⁹ cebîn-i hazîninde: cebîninde AE.

¹⁸⁰ tersîm olmuşdur: -AE.

¹⁸¹ kıymet ü behâda: -AE.

¹⁸² ebterlerdür: ebterdür AE; +el-'iyâzu billâh AE.

¹⁸³ Hayâl Ağa: -AE.

¹⁸⁴ didi ki: +eger bunlar ile refîk u hem-tarîk olup irticâ vü iltimâsün bunların vâsıtasıyla dilerseñ egerçi kim beş günlük bu cihân-ı fânînüñ mansıb u câhına ihtimâlen irişmek olur, lîkin 'âleminden elemi ve şafâsından cefâsı ve bâlınden belâsı biñ mertebe ziyâde olduğın muqqadder bilesin. **Beyt:**

[Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]

Hudâ'dan iste maqqşuduñ Hudâ'dan

Cüzâmdur isteyen andan cüdâdan

Bu bâbda mir'ât-ı zâmîrüne gubâr-ı inkisâr târî olmasun ki aqvâl bu minvâl üzeredür ki şerh ü beyân eyledüm, diyü samt u sükün 'âlemine vardı. Ben kendözimi yitirüp vâlih oldum. Bunların birisiyle aşınâlığım ve rüşenâlığım olmaduğın murâdumdan nev-mîd-nisbet kalup hüzn 'âlemine vardum. Andan baña vaţanumdan cânibe remz ü işâret ya'nî delâlet idüp icâzet virdi. Allâh yüsellimüke [Allah sana selamet versin] diyü döndüm. AE.

- 4 Bulara put gibi  apma hemiŐe
El n t  urmayasın so ra diŐe
- 5 Taşarruf  unki haŐku ndur her işde
Rum z-ile did m sen işit işte
- 6 Naşibi bile er faŐr u g n sın
Her aŐv l iÇre z kr ide  ud sın¹⁸⁵

Neşir: Ya'n  iy  ızr -i derviŐ ve iy merd-i ma'n -y  dil-riŐ! Bu mezk rlar ile dostluğu  ve m n sebet n olmayup p ye-i men Őıbdan b -behre  alup ihv n-ı mesned-niŐin i'tib rından d r u mehc r olduğına Đam u guŐŐa  ekme. Her mur d u maŐŐud ki  aŐ celle ve 'al  derg hından iste.  ayrıdan istey p  aŐku n rız  v  rahmetinden nevm d olma ve bir mur da  alib olduğda cebre [y z] t tma, tevekk l maŐ amında ve Şabr secc desinde ol. Bu b bda mir' t-ı zam r m z ki Đub r-ı inkis r   ar  olmasun ki aŐv l bu minv l  zere d r ki Şerh   bey n eyled m diy   ay l AĞa Ő mit olup s k t ' lemine vardı. Andan ba a vaŐanumdan c nibe remz   iŐ ret   del let id p ic zet virdi.¹⁸⁶ Beli ley p uy udan¹⁸⁷  urdum. Kend mi bayağı mek numda g rd m. EŐk l-i muzahraf tdan ve  ay l AĞa'dan niŐ n u eŐer¹⁸⁸ g rinmey p¹⁸⁹ yirlerin¹⁹⁰ yıl eser.¹⁹¹ iŐ me istiğf r id p¹⁹² erb b-ı fazl u kem le  iŐŐadan  iŐŐe aŐz  iŐ n bu

¹⁸⁵ 5 ve 6. beyitler AE n shasında, eser tamamlandıktan sonra ikiŐer kez 9^b'de kaydedilmiştir.

Aynı yerde bu iki beyte ilaveten aŐaĐıdaki beyit de iki kez kaydedilmiştir:

[Mef 'il n mef 'il n fe' l n]
S z nd r gerÇi  ızr   b-ı  ayv n
'Aceb idr k ider mi anı  ayv n

¹⁸⁶ **Beyt:**

[Mef 'il n mef 'il n fe' l n]
 ar k-i haŐda y ri p k-b z ol
Du' cı bir faŐir   b -niy z ol

...

Andan ba a vaŐanumdan c nibe remz   iŐ ret   del let id p ic zet virdi: -AE.

¹⁸⁷ beli ley p uy udan: uy udan beli ley p AE.

¹⁸⁸ niŐ n u eşer: n m u niŐ n AE.

¹⁸⁹ eşer g rinmey p:  almayup AE.

¹⁹⁰ yirlerin: yerinde AE.

¹⁹¹ eser: +ne o vardur ne  od bu, hem n bir  ay l imiŐ. UyĐu iÇinde g r p sayıŐlamıŐam AE.

¹⁹² istiğf r id p: tevbe v  istiğf r  ldum AE.

gördüğüm ve işitdiğüm esrârı ve aḥbârı yazup defter eyledüm. *Ve billâhi't-tevfîku*.¹⁹³

Kütibe hâze'r-risâletu min şuhûri Recebi'l-mürecceb sene 974. Te'lîf-i Hızri-i Bağdâdî.¹⁹⁴

Kaynakça

- Açıl, Berat vd. *Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Açıl, Berat. *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Alıcı, Lütfi. "Klasik Türk Edebiyatında Sosyal Tenkit Örnekleri Olarak "Yuf" Redifli Şiirler". *İlmî Araştırmalar* 17, (2004), 35-48.
- Bayak, Cemal. "Klasik Türk Edebiyatında Şebistân-ı Hayâl ve Yûsufî'nin Şebistân-ı Hayâli". *International Journal of Language Academy Volume* 5/6 (September 2017) 246-258.
- Belen, Maksut. "XVI. Yüzyıl Nasihatnamelerinden Seçkin Bir Örnek: Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XI/1 (Yaz 2011) 99-106.
- Belen, Maksut. *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevisi, Metin-İncelemesi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Benli, Şeyma. *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.
- Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşid". *DİA*. 16/258-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Yekta Saraç, İstanbul: TÜBA Yayınları, 2016.
- Demirci, Mehmet. "Malik b. Dînâr" *DİA*, 27/505. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Elbir, Bilal. *Sururi'nin Şerh-i Şebistan-ı Hayâl'i-Metin İnceleme*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.
- Elbir, Bilal. "XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 13/2 (Ekim 2005) 623-932.

¹⁹³ erbâb-ı fazl ...eyledüm. *Ve billâhi't-tevfîku*: AE'de bu cümlenin yerine şu bölüm vardır:
Ammâ bu kışşa-i pür-guşşadan ehl-i idrâke hişşe budur ki mâl ü menâli olmayup ṭarîk-i irtişâ-y-ile bir murâda vâsıl ve maḳşûdi olmasa Ḥaḳḳ'uñ rızâ vü raḥmetinden nevmid olmaya ve bir murâdi olduḳda cebre ṭutmaya tevekkül maḳâmında şabr seccâdesinde sâkin ola.

¹⁹⁴ erbâb-ı fazl u kemâle kışşadan hişşe aḫzı için...defter eyledüm. *Ve billâhi't-tevfîku*: -AE.

- Erkal, Abdulkadir. "Divan Şiirinde Şebistân-ı Hayâl Tarzı Üzerine". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 41 (2009) 35-44.
- Faruk, Harman Ömer. "Meryem". *DİA*. 29/236-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Gökcan, Melike. "Hızrî'nin Tîğ ü Kalem Mesnevisi". *İCONSETE Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Kongresi*, Viyana, 2015.
- Gökcan, Melike. *Hızrî Münazara-i Tîğ ü Kalem*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2015.
- Hamdullah Hamdî. *Yusuf u Züleyha*. haz. Naci Onur. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- İçli, Ahmet. "Sebeb-i Teliflerin Önemi ve Analizlerine Dair". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Sayı 9 (Aralık 2022) 161-192.
- İpekten Halûk vd. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: KTB Yayınları, 1998.
- Kahya, Esin. "Hipokrat". *DİA*. 18/119-121. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Karakoç, Karden. "16. Yüzyıl Divan Şâiri Fevrî ve Şikâyetnâme'si". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 7/2 (Nisan 2021), 367-388.
- Karavelioğlu, Murat A. "Sâatî ve Şikâyet-nâmesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23, (2010), 131-166.
- Kaplan, Yunus. "Yûsuf-ı Züleyhâ (Hızrî)". *TEES*. Erişim 06. Haziran 2024. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/yusuf-i-zuleyha-hizri>
- Kaya, Mahmut. "Aristo". *DİA*. 3/375-378. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Kaya, Mahmut. "Sokrat". *DİA*. 37/352-354. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şu'arâ*. haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Kuran, Şeyma Büyükkavas. "Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar". *Turkish Studies* Volume 1/2 Fall (2006) 172-201.
- Küçük, Hülya vd. "Râbia el-Adeviyye". *DİA*. 34/380-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Olguner, Fahrettin. "Eflâtun". *DİA*. 10/469-476. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

- Ördek, Şerife. “HIZRÎ, Hızrî Bey”. *TEİS*. Erişim 04 Temmuz 2024.
<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hizri-hizri-bey>
- Öztürk, Uğur. “16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Uleması Arasındaki Tarafgirlik ve Rekabete Dair Bir Örnek: Niksârîzâde Mahmud Efendi ve Ganîzâde Nâdirî'nin Mektupları”. *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 34/1 (2024), 467-493.
- Öztürk, Uğur. “Yümnî'nin Mülâzemet Talebiyle III. Murad'a Sunduğu Şikâyet-Nâme”. *M, A. Yekta Saraç Armağanı*. ed. Mücahit Kaçar vd. 365-378. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2023.
- Paker, Saliha. “Tercüme ve Nazire Olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar ve Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmalarına Bir Kavramsal Çerçeve Kurmak”. *Journal of Turkish Studies*, Volume 33/II. (2009) 89-110.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayrak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C 2, 1996.
- Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm* C 3, s.2048-49.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Fuzûlî Hakkında Üç Risale*. haz. Eren Yavuz. İstanbul: Büyüyen Ay yayınları, 2020.
- Tekler, Hatice. *Hızrî'nin Tîğ ü Kalem Adlı Münazarasının Söz Varlığı*. Osmaniye: Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Tosun, Neced. “Üveysîlik”. *DİA*. 42/400-401. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Tuman, Mehmet Nail. *Tuhfe-i Nâilî-Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*. haz. Cemal Kurnaz vd. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Sarı, Mehmet. “Divan Şiirinde Rüşvet”. *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni-Bildiriler*. haz. Mustafa Argunşah vd. C II. 651-665. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Behlül-i Dâna”. *DİA*. 5/352-353. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. “Câbelkâ-Câbelsâ”. *DİA*. 6/525. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Kadriye. “Klâsik Türk Edebiyatında Mizah: Harnâme-Şikâyetnâme Örneği”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*/5 (Ekim 2016), 198-203.